

PROGRAMUL 4

“PARTENERIATE IN DOMENIILE PRIORITARE” 2007-2013

**Proiect 92108:
Crearea unui sistem modern multimedia de inventariere
și informatizare privind patrimoniul cultural
al comunității evreiești din România,
în contextul european al multietnicității
și diversității patrimoniale**

**Minorități etnice în spațiul românesc: Evreii.
Mărturii de cultură și civilizație.
Studiu de caz : Comunitățile evreiești
din Arad și Timisoara**

Autor: etnograf Dorina Elena Răceu

Cuprins

- **Argument**
- **Evreii din România**
- **Evreii din Banat**
- **Comunitatea evreiască din Timisoara – personalități ale vieții religioase, economice și politice**
- **Comunitatea evreiască din Arad**
- **Comunitatea evreiască din Timișoara – Sinagogi și instituția Rabinatului**
- **Obiceiuri și sărbători evreiești de peste an**
- **Lunile anului (ebraice)**
- **Anexa 1 - Selecție bibliografică**
- **Anexa 2 - Fișa de interviu**
- **Anexa 3 - Situația membrilor Comunității evreilor din Arad și județ la 31.XII.2009 (7 pagini)**
- **Documentar fotografic**

**Minorități etnice în spațiul românesc: Evreii.
Mărturii de cultură și civilizație.
Studiu de caz : Comunitățile evreiești din Arad și Timisoara**

Autor: Dorina Elena Răceu

Motto

Identitate – modul în care omul se percepe pe sine ca ființă culturală particulară, dar și ca o componentă a unor colectivități mai largi, în care un rol egal îl pot avea limba, confesiunea, regiunea,...acel set de valori ce se regăsește în atitudinea față de viață, oameni, părinți și instituțiile ce fac parte organic, formatoare.

(Victor Neuman, istoric)

Argument

Contestată sau acceptată, istoria poporului evreu se întinde incredibil pe parcursul a patru milenii, acoperind de trei ori mai mult istoria lumii civilizate.

Desfășurată de asemeni pe suprafețe considerabile, această istorie este a unui popor care, pe de-o parte și-a lăsat amprenta asupra societăților în care a pătruns, pe de altă parte, a reușit în orice loc a viețuit, să se integreze organic în acea societate.

Caracterul peren, indestructibil al identității evreiești a rămas același până în zilele noastre, indiferent de adversitățile întâmpinate de-a lungul veacurilor.

Multi specialiști susțin că istoria lumii întregi va fi mai bine înțeleasă în adevărata ei semnificație și prin studiul aprofundat al istoriei poporului evreu. Aceasta istorie se bazează pe identitatea specifică acestui neam și pe religia sa exclusivă, coagulată pe plan mondial și caracterizată printr-o solidaritate exemplară.

Cercetarea mărturiilor de cultură și civilizație a evreilor din România pornește prin contextualizarea patrimoniului cultural iudaic, analizând condițiile socio-istorice de dezvoltare a unei culturi care, născută pe meleaguri românești, este în fapt, încă de la începuturile ei de manifestare, și purtătoarea unui impresionant bagaj de istorie și tradiții.

De-a lungul istoriei, sub diferite ideologii și în locuri diferite, noțiunea de evreu a fost percepută în mod diferențiat de la individ la individ, de la societate la societate.

Iudaismul a suscitât în toate timpurile puternice lupte de idei, respingeri sau acceptări, abuzuri ori toleranță, fiind vorba nu doar de un sumum de prejudecăți privitoare la realitatea iudaică, ci și o stare de spirit.

În lumea modernă, diversitatea etnică este recunoscută acolo unde există o comunitate de idei, un numitor comun al civilizației avansate și, toate acestea converg spre un țel comun: cultivarea unei societăți în care capacitățile fiecărui grup etnic, alăturate celorlalte, să contribuie la punerea în valoare a ideii de bunăstare economică, într-un context social prielnic și în condițiile în care cultura fiecărei minorități etnice în parte este familiară celorlalte și, mai mult decât atât, pusă în valoare.

În condițiile în care identitatea evreiască a fost puțin tolerată ori chiar supusă abuzurilor, evreul ca individ și-a recompus această identitate în plan mental și strict familial, extinzând-o în cadrul comunității sale, adaptându-se cerințelor vremii și societății.

În plan social, autodefinirea etnică repune în discuție opțiunea unui grup etnic în raport cu reperul național și cu capacitatea de integrare a aceluși grup în unitatea națională.

În cadrul studiului, s-a acordat atenție întâi procesului de pătrundere și așezare a populației evreiești în România, continuat de acela al conlocuirii, raportată la mediul natural, dar mai ales, la cel socio-politic și cultural.

Astfel, s-a făcut trecerea prin perioadele istorice din care mai multe sau mai puține mărturii vorbesc despre existența evreilor pe teritoriul României, și au fost analizate climatul politic, condițiile sociale și economice care au contribuit într-un fel sau altul la constituirea comunităților evreiești pe teritoriul țării noastre.

De asemenea, am acordat spațiu unor informații sumare ce se referă la unele aspecte ale vieții tradiționale în comunitățile iudaice.

Evreii din România

O problemă de un deosebit interes pentru istorici este aceea a stabilirii cu o cât mai mare exactitate a originii și vechimii evreilor stabiliți pe teritoriul României. Problemă interesantă cu adevărat, mai ales prin probabilitatea unor răspunsuri complexe, dar în același timp greu de rezolvat, datorită, uneori, precarității informațiilor concrete, în special când vorbim de epoci istorice vechi.

Referindu-ne deci la aceste perioade îndepărtate ale istoriei, respectiv Antichitatea dacică și daco-romană, putem spune că apar semnale ale prezenței evreilor aici, chiar dacă această prezență nu este caracterizată neapărat prin permanență și statornicie. Vorbim despre evreii în contextul unui continuu proces de populare al acestui spațiu dintre Carpați, Dunăre și Marea

Neagră, dar neuitând că autohtonii geto-daci creaseră deja aici o istorie de câteva secole. Se cunoaște faptul că Dacia reprezenta o mare atracție datorită, pe de-o parte bogățiilor sale naturale, iar pe de altă parte datorită poziției sale cheie la gurile Dunării. Nu era de neglijat nici imediata vecinătate a Mării Negre.

Un alt fapt care poate explica prezența timpurie a evreilor în Dacia este acela că încă înainte de 165 î.Hr. Roma devenise un puternic punct de sprijin al Diasporei evreiești. Aici exista o puternică comunitate evreiască, ai cărei membri erau capabili să influențeze în multe ocazii acțiunile politice ori militare ale unor conducători romani.

Totodată, reamintim structura etnică a trupelor ce vor staționa în Dacia, prin ponderea mare a evreilor din *Legiunea Gemina*, dar și a trupelor auxiliare însoțitoare, fapt ce a avut un rol deosebit în problema ce o dezbatem.

Pornind de la izvoare documentare vechi, cum ar fi cele scoase la iveală în urma săpăturilor arheologice, putem aprecia că cea mai timpurie prezență evreiască în spațiul românesc datează încă din sec.I î.Hr., în zona Dunării și a Mării Negre.

Despre evreii veniți din Palestina aici ca să facă comerț amintește și lucrarea *“The Universal Jewish Encyclopedia”*, publicată în 1969 la New York, la Ktav Publishing House Inc. Este subliniată astfel importanța acestei zone de contact între civilizații, care facilita activitatea comercială atât pe cale fluvială, cât și maritimă, două căi deosebit de importante la nivelul continentului european.

Reiese în același timp și potențialul comercial al *Regatului Dac* care putea oferi oamenilor veniți de atât de departe o mare diversitate de produse, dar este și demonstrată pe aceasta cale continuitatea de locuire a dacilor pe aceste meleaguri.

Este de la sine înțeles că, în condițiile oferite de transformările produse statului dac prin cucerirea romană, a avut loc un proces de diversificare a populației, proces deosebit de important prin urmările sale.

Astfel, în Dacia romană, odată cu trupele *Legiunii a XIII-a Gemina*, au sosit și mulți comercianți și coloniști evrei. Există mai multe mărturii ale prezenței lor în Dacia, unele din ele făcând parte din cele ce urmează :

- Pojejena (Caras-Severin), în apropierea castrului roman, perioada 133-134 d.Hr.: o monedă iudaică de bronz, emisă de Simon Bar-Kochba (IMER,II A,p.141);
- în Dacia Superior, 13 decembrie 157 d.Hr.: o diplomă militară acordată veteranului Barsimsus Calisthensis din Cesareea, fost pedestraș în trupele romane din Dacia (IMER, IIB,p.141);
- în Sarmizegetusa, sec.II d.Hr.: o piatră de inel cu inscripție iudaică și un altar cu inscripție votivă dedicată zeului “Theos Hypsistor” de către Aalia Cassia (IMER II C si II D,p.142);

- la Porolissum (Zalău), sec.II d.Hr.: apar inscripții de tip cognomen (IMER II E,p.143);
- sec.II d.Hr.: o placă de ardezie cu simboluri iudaice incizate și inscripție (IMER II F,p.143);
- la Dierna (Orsova), a doua jumătate a sec. III d.Hr.: plăcuța de aur cu inscripție bilingvă, ce invocă divinitatea ebraică Iao-lahve (IMER II G,p.143);
- la Dierna (Orsova), sec.III-IV d.Hr.: placuța de aur cu semne și litere incizate, pe o foiță rulată inițial, cu simboluri legate de divinitățile ebraice (IMER II H,p.144);
- la Tomis, sec.V d.Hr.: fragment de inscripție iudaică în memoria unui negustor evreu din Alexandria (IMER II I,p.144).

Doar citind cele câteva date de mai sus, remarcăm prezența evreilor în zonă ca fiind poate nu tocmai pasageră și, în orice caz, răspunzând dinamicii vieții social-economice a Daciei romane.

Iată deci că putem stabili ca punct de început al procesului de pătrundere și stabilire a populației evreiești în România, perioada existenței *Regatului Dac* și, ulterior, cea a Daciei aflată sub stăpânire romană.

Mergând mai departe pe firul istoriei, putem aprecia că pentru perioada feudalismului timpuriu și a Evului Mediu este relativ dificil de stabilit modul și căile de pătrundere a populației evreiești, cât și despre așezarea lor în ținuturile noastre. E de presupus că numărul lor nu era foarte ridicat, dar nici evidența lor probabil că nu se făcea decât ocazional.

Informațiile privind această problemă nu apar în surse directe, ci sunt dispersate într-o multitudine de surse, precum acte comerciale, acte de cancelarie domnească, evidențe financiare privind taxe și impozite, acte juridice, diferite reglementări cu caracter de lege, edicte religioase, decrete, cronici istorice, evidențe militare, ș.a. Diversitatea acestor surse este relevantă și pentru faptul că dă șansa de a situa populația evreiască din țările române în strânsă relație cu problemele la zi dezbătute aici.

Pe de altă parte, din analiza acestor surse reiese și necesitatea de a defini perioade distincte în cadrul procesului de pătrundere a populației evreiești în România, precum și diferențierile sesizate la nivelul fiecărei provincii istorice în parte. În cadrul acestui proces nu vorbim doar de modul și căile de acces, ci și de motivația care a determinat așezarea lor aici, de felul în care această etnie s-a inserat în viața politică, socială, economică a provinciilor românești, în timpul Evului Mediu.

Perioada analizată în continuare poate fi extinsă până prin sec. al XV-lea. Din sursele de informații privind pătrunderea evreilor în Moldova, Țara Românească și, ulterior Transilvania, ne vom referi la aceasta din urmă,

amintind o serie întreagă de legi sau decrete emise în timpul domniei unor regi maghiari care își extinseseră stăpânirea asupra provinciei românești.

Amintim aici regi precum Ladislau I ori Coloman. În secolele XI-XII, dar și în perioada de după acestea, apar o serie de legiuiri care se refereau la evreii din regatul maghiar, prin extensie deci și din Transilvania. Aceste legi reglementau în general relațiile dintre evreii și creștinii, aveau de regulă un caracter restrictiv – de exemplu, căsătoriile dintre evreii și creștinii. Prin intermediul acestor legi erau impuse o serie de condiționări sociale, fiscale, ori din domeniul proprietății. Conținutul acestor reglementări (legi, Bule) definea clar etnia evreiască, în felul acesta demonstrându-se nu doar prezența lor, ci și statutul evreilor în regat, care impunea regilor maghiari o anumită conduită.

În această perioadă ia avânt comerțul efectuat de evreii între Bizanț, Rusia și Polonia. Amploarea acestei activități va conduce implicit la așezarea unor comunități de evreii atât în Moldova (în special pe valea Siretului), cât și în Țara Românească. Aflați în ipostaza de comercianți într-o permanentă mișcare pe drumurile Valahiei ori Moldovei, prezenți cu mărfuri în târguri bine cunoscute, meșteșugari, uneori prea dependenți de resursele, dar și de nevoile zonei, probabil că încă nu impresionau numeric în comunitățile înjghebate.

Citarea ca martori în tot mai multe procese privind proprietăți poate însemna că erau deja comunități evreiești stabilite în orașe transilvanene în decursul sec.XII-XIII.

Tot în această perioadă apar primele documente comerciale, dar și documente specific comunitare, cum ar fi cele emise de rabini.

Migrația evreilor dinspre Polonia și Galitia este reflectată și în documente de cancelarie, documente care reprezintă poziția acestor cancelarii față de statutul evreilor, în raport cu populația autohtonă majoritară. Că este o perioadă propice apariției comunităților evreiești în principalele orașe transilvane, din Moldova sau chiar din Țara Românească, o demonstrează numeroasele pietre tombale din cimitirele evreiești: Iași (1549), Botoșani (1560), Piatra Neamț (1677, 1689), Râmnicu Sărat (1661), București (1682).

De asemenea, este cunoscut faptul că numeroși domnitori români au apreciat deseori la curțile lor prezența unor diplomați, medici sau spițeri evreii, erudiția unora dintre aceștia fiind și azi recunoscută. În acest fel, ia amploare un fenomen, acela al apariției la curțile domnitorilor a unor înalți dregători care sunt evreii: secretari personali, medici personali, sfetnici, creditori ai coroanei. Existența acestor dregători a influențat pozitiv dezvoltarea comunităților israelite în provinciile românești. O serie întreagă de domnitori români au avut

astfel de înalți funcționari: Ștefan cel Mare, Alexandru Mircea, Ion Voda cel Cumplit, Aron Vodă (el însuși evreu după mamă), Vasile Lupu.

În aceste condiții prielnice, comunități de evrei se stabilesc în țările române, venind în principal pe două căi: una ar fi aceea prin N și NE Moldovei, pe care comercianții evrei făceau legătura între Polonia, Galiția și Imperiul Otoman.. Pe această cale, de-a lungul Moldovei, pe valea Siretului și prin E Munteniei, ocolind Carpații, s-a constituit un drum comercial important, ceea ce a condus la stabilirea unor comunități de evrei în localități existente pe acest traseu, dar mai ales, la crearea de noi târguri.

O a doua cale de pătrundere a trecut prin N Moldovei, prin Maramureș, către Transilvania. Avantajul vecinătății Moldovei cu Maramureșul (prin Bucovina), dar și al apropierii de Regatul ungar, a condus inerent la un proces de pendulare dintr-o zonă în alta, în perioadele tulburi, dictate de restricții religioase în principal, astfel realizându-se o concentrare de populație evreiască atât în N cât și în S Transilvaniei.

Informațiile privind perioada sec. XVI-XVII amintesc și faptul că în țările române intraseră tot mai mulți *evrei sepharzi*, încă dependenți de obștile evreiești din sudul Peninsulei Balcanice – Nikopole, Rusciuk, Thesalonik, ca și de acelea din Imperiul Otoman – Constantinopol, dar și *evrei askenazi*, provenind din Polonia, Cehia, Galiția, Germania, Austria, Moravia, Lituania, Ucraina, Rusia. Un rol destul de important în susținerea comunităților evreiești din țările române l-a avut Imperiul Otoman, în acțiunea sa de contracarare a influenței grecești în acest spațiu, în special influența comercială și cea financiară.

În ceea ce privește Bucureștiul, prima mențiune documentară a prezenței evreilor datează din perioada domniei lui Mircea Ciobanul (1545-1552).

Stabilirea evreilor aici în perioada amintită, ca și existența unei obști *sepharde* bine înjghebate, este atestată și de *Culegerea de response Hosen Mispat* (culegere de hotărâri luate de un rabin, aflat în calitate de președinte al unui complex de judecată – *Beith-Din*) a marelui Rabin Samuel de Medina (1505-1589).

Breasla *jidovilor*, cum erau supranumiți evreii în țările române, era organizată în obști conduse de staroști, care asigurau coeziunea comunitară și buna funcționare a vieții religioase, aveau și rolul de intermediari între membrii obștii și autoritățile statului. Organismul central de coordonare și administrare comunitară atât în Țara Românească, cât și în Moldova, era *hahambasia*.

În schimbul birurilor plătite către vistieria statului, la care se adăugau cele specifice comunității israelite, este vorba despre taxa percepută pentru tăierile cușer de vite și păsări, care astfel asigurau obștilor o alimentație conform preceptelor religioase iudaice, evreilor li se asigura practicarea comerțului, iar în cadrul comunitar li se permitea practicarea obiceiurilor proprii normelor religioase. De asemenea, în lipsa unui statut juridic care să

asigure evreilor o serie de drepturi cetățenești, era deosebit de important faptul că prin sistemul taxelor și al birurilor li se recunoștea indirect dreptul de a se așeza în interiorul țărilor române, de a-și constitui obști, în cadrul cărora să trăiască conform normelor impuse de religia iudaică, în sensul căreia își puteau ridica lacașe de cult și organiza toate acele instituții specifice unei comunități evreiești.

De menționat faptul că în Muntenia, în sec. XVII, fiscalitatea era mai puțin împovărătoare decât în Moldova. Dar și într-o parte și în cealaltă, stăpânirea era interesată în aducerea taxelor evreiești în vistieria țării.

Nicolae Iorga subliniază importantul rol pe care l-au avut, în relațiile comerciale, evreii veniți din Polonia, negustori care, organizați deja în bresle, se bucurau de anume privilegii date de voievozii români. Aceste privilegii merg până la acceptarea de către domnie a înființării de comunități evreiești.

După încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774) și înființarea în 1782 a consulatelor străine la Iași și București, în Principate s-au așezat și evrei supuși altor puteri străine – austriacă, rusă sau franceză - numiți *evrei sudiți*, care nu aveau nicio obligație față de stat.

În timpul regimului fanariot, atitudinea fățiș antiiudaică contribuie la înăsprirea situației populației evreiești. Totuși, majoritatea evreilor de pe teritoriul Principatelor Române aveau statut real de *“pământean”*. Codul Kalimaki consfințează faptul că deosebirea de religie nu influența obținerea sau exercitarea drepturilor.

Privilegiile acordate negustorilor evrei, indiferent de unde proveneau aceștia, denotă în primul rând importanța lor în viața economică a țărilor române, ei punând în circulație mărfuri din întreaga Europă. Emulația economică va permite totodată în Moldova și Țara Românească, în sec.XVI-XVII, o mai activă circulație a ideilor, va agrega grupurile sociale emancipate, foarte receptive la ideile Renașterii, Umanismului și, mai tarziu, ale Luminismului.

Pe tot parcursul sec.al XVII-lea, evreii au continuat să se așeze și să se organizeze în obști în ambele țări române. Un număr important se așează în Moldova, mai ales în urma persecuțiilor pricinuite de cazacii lui Bogdan Hmelnitki.

Din sec. al XVII-lea datează vestitele *“chemări domnești”*: Ștefan Tomșa (1612) și Gheorghe Duca (1658) cheamă negustori armeni și evrei din Polonia (Lemberg) să se stabilească în Moldova. În binecunoscuta sa lucrare, *“Descriptio Moldaviae”*, domnitorul Dimitrie Cantemir realizează o imagine plastică a vieții religioase a evreilor din Moldova sfârșitului de veac XVII.

În sec. al XVIII-lea se remarcă faptul că la rândul lor, mulți mari boieri români invită comercianți evrei, dar și armeni și greci, să se așeze în Moldova mai ales, dar și în Valahia. Acești boieri urmăreau ca prezența evreilor în acele locuri să revigoreze comerțul, dar să conducă și la înfiriparea a noi așezări. Acest lucru se va întâmpla, mai ales în Moldova, unde chiar vor apărea noi târgușoare, iar în perioada imediat următoare evreii se vor îndrepta tot mai mult spre mediul urban. Acest fenomen de urbanizare se va continua și pe parcursul sec. al XIX-lea și al XX-lea

În 1821, Francois Recordon, fost secretar al domnitorului Ioan Gh.Caragea, aprecia că în Valahia trăiau cca. 5-6.000 de evrei, concentrați în special în București, Craiova și Ploiești, care își desfășurau activitățile comerciale, industriale și meșteșugărești în condiții prielnice, având deplina libertate de exercitare a cultului lor.

Odată însă cu promulgarea Regulamentelor organice (1831,1832), situația evreilor se înrăutățește. Dispare posibilitatea de a fi socotiți evrei pământeni, pentru că primesc statut de străini. În acest fel le sunt anulate drepturile civile și politice.

Breasla jidovilor sau breasla evreiască va deveni națiunea evreiască, în acord cu noul statut al străinilor, detaliat în art.94 al Regulamentului, fiind explicit menționat faptul că naturalizarea nu putea fi acordată decât celor de religie creștină.

În același timp, cele două instituții – a starostelui și a hahambasiei – vor fi înlocuite cu altele de tip modern, vor fi organe eligibile și vor funcționa în strânsă legătura cu hotărârile guvernamentale.

Variind numeric de la o epocă istorică la alta, obștea evreiască din România număra, în preajma celui de al Doilea Razboi Mondial, 950.000 persoane. Între anii 1940-1944 s-a năpustit peste aceștia tăvălugul războiului – deportări, lagăre de exterminare, detașamente de muncă forțată, pogromuri, așa încât în 1945 populația evreiască din România ajunsese la 400.000 de persoane.

De-a lungul perioadei comuniste cca. 97% dintre aceștia au părăsit țara, așa încât azi se mai poate vorbi de cca. 10.000 de evrei.

Tot în sec. al XVIII-lea apar și primele statistici privitoare la populația evreiască din Banat.

Este limpede că în procesul de pătrundere și așezare a evreilor în România se poate face o anumită distincție în funcție de perioade de timp, dar raportat la fiecare provincie românească acest proces a avut și anumite particularități, desigur dictate în primul rând de elementul teritorial.

Astfel, dacă Moldova și ulterior Țara Românească s-au constituit în spații mult mai permissive comunităților evreiești, situația a fost diferită în

Transilvania. Acest lucru se datorează faptului că istoria acestei provincii s-a derulat într-o bună perioadă de timp sub stăpânire străină, aceasta fiind în unele epoci istorice, refractară fenomenului iudaic. În același timp însă, în condițiile subordonării Transilvaniei unor mari puteri, evidențierea comunităților evreiești și mișcarea acestora spre și în teritoriul transilvan s-a făcut cu multă acuratețe. Autoritățile maghiare, apoi cele austriece, au urmărit îndeaproape evoluția minorităților etnice care trăiau în intinsul imperiului. Există deci multe informații directe – conșcripții sau recensăminte – care oferă observații asupra evreilor în aceste locuri.

Secolele al XVIII-lea și al XIX-lea marchează trecerea de la organizarea feudală a societății la cea capitalistă. În această perioadă Europa era dominată de mari puteri imperiale – prusaco-germană, habsburgică (austro-ungară, ulterior), rusă și otomană. Confruntarea dintre aceste mari imperii a creat un anumit spirit în Europa acelei vremi. Revoluția franceză de la 1789 și apoi revoluțiile de la 1848 au fost cele care, prin ecoul lor, au condus, printre altele, la modificări de statut teritorial, respectiv modificări de stăpânire:

- Imperiul Habsburgic cucerește de la otomani Ungaria, Slovacia, Croația, Transilvania, Banatul, Serbia, Oltenia (pe o perioada limitată);
- între 1872-1875 are loc împărțirea Poloniei între Rusia, Austria și Prusia;
- în anul 1859 are loc Unirea Principatelor Moldova și Țara Românească sub denumirea de România;
- în anul 1877 România își câștigă independența de sub puterea otomană; același lucru se va întâmpla în 1879, când Bulgaria va deveni independentă.

Desigur că toate aceste modificări au avut o influență directă asupra populației evreiești din spațiul european, mai ales în contextul atitudinii luate de unele personalități politice ale vremii: Maria Thereza (1740-1780), Iosif II (1780-1790), Franz Iosef (1848-1916) în Imperiul Habsburgic, Ecaterina a II-a (1762-1796), Alexandru I (1801-1815) în Rusia, Fr.Wilhelm III (1797-1840) în Prusia.

În condițiile date, evreii din întreaga Europă au fost puși în situația de a-și reglementa locul în societățile în care trăiau, relațiile lor cu mediul social, iar în plan comunitar, sub aspect religios și cultural.

Privită în ansamblul iudaismului mondial, populația evreiască din Europa, mai ales cea din centrul și sud-estul european, are o istorie distinctă, oferind o notă de originalitate prin fenomenul migrației comunităților sale. Intersectarea celor două segmente israelite, *evreii askenazi*, provenind din spațiul germanic, și *evreii sepharzi*, constituiți în Peninsula Iberica, a avut și ea un rol în această migrație, dispunerea lor geografică având determinări istorice proprii, printr-o prezență fluctuantă și tranzitorie, cauzată fie de măsuri legislative, de precarități economice ori politici restrictive, antisemite.

Evreii din Banat

Veche provincie istorică, Banatul este situat în SV României, cuprins între Carpații Meridionali, Dunăre, Tisa și Mureș. În vremurile străvechi a fost locuit de geto-daci, iar în urma ocupației romane, începând cu sec.I.d.Hr., a fost inclus în Dacia romană.

Istoria sec.IX-XI amintește existența unor formațiuni politice, dintre care se remarcă cea a lui Glad, precum și cea a lui Ahtum, districte românești fiind semnalate și pe parcursul sec.XIV-XV.

În urma păcii de la Passarowitz (1718), Banatul este inclus în Imperiul Habsburgic.

În sec. al XVIII-lea vor sosi pe aceste meleaguri primii coloniști șvabi.

În secolul următor, cererea românilor de a fi egali în drepturi cu celelalte națiuni din imperiu se va face tot mai des auzită. Edificatoare în acest sens sunt adunările românilor din Timișoara, Lugoj, Arad în timpul Revoluției de la 1848-1849.

Caracteristicile fundamentale ale mentalității bănățeanului – respectul pentru familie și pentru valorile morale, respectul pentru religia celorlalți, ca și pentru trecutul istoric, deschiderea către cei cu care conviețuiesc, alături de norme civice care fac raportarea la această conviețuire - sunt elemente care au creat în Banat un climat deosebit și original, accesibil pătrunderii a noi populații, a noi etnii. Această mentalitate a fost foarte evidentă în mediul rural, dar pe măsura modernizării coordonată de habsburgi în sec.al XVIII-lea, ea va deveni în sec. XIX proprie și orașelor.

Poate existenței acestei caracteristici regionale se datorește atenția acordată Banatului de către Vechiul regat: desigur că se avea în vedere bunăstarea materială recunoscută gospodăriilor bănățene, știința administrării gospodăriei, etica relațiilor sociale, multitudinea tradițiilor religioase, plurilingvismul, precum și realizările pe tărâmul tehnicii și în plan cultural.

Anul 1918 este cel în care, în condițiile destrămării Imperiului Austro-Ungar, parte din Banat, respectiv partea sa răsăriteană, cu o populație majoritar românească, se unește cu România, în timp ce vestul provinciei intră în componența Iugoslaviei.

Referindu-ne acum la prezența evreiască pe teritoriul Banatului, vom putea spune că cele mai vechi urme ale acestora datează din perioada romană, între se.II-IV. O monedă din sec.II, descoperită la Pojejena, plăcile de aur cu caractere ebraice, precum și simbolurile iudaice descoperite la Dierna (Orsova), dovedesc existența evreilor printre coloniștii romani.

Dupa ce în Evul Mediu, Banatul a devenit parte a Regatului maghiar, în sec. XI, cea mai veche referință privind un evreu din zona Caransebeș datează din 1521.

În anul 1552, Banatul intră sub stăpânire turcească, capitala pașalâcului fiind la Timișoara. În urma păcii de la Passarowitz (1718), Banatul va trece de sub stăpânire turcească sub cea austriacă.

Evrei sepharzi, veniți de prin zona Imperiului Otoman, trăiau în Banat încă de pe vremea stăpânirii turcești, astfel încât la sosirea lor în Timișoara, trupele austriece au găsit aici 12 familii de evrei, ce însumau 144 de persoane. În anii următori au mai sosit în Banat evrei din alte părți ale Ungariei și chiar din zone mai îndepărtate.

Există înscrisuri prin care aflăm că familiile Keppic și Bachrach au obținut privilegii imperiale pentru a dezvolta industria și comerțul, precum și de a aproviziona garnizoanele imperiale. Comercianții evrei erau intermediari în cadrul activității de comerț cu Veneția, Imperiul Otoman, Polonia și țările Europei Centrale.

Când în 1739 Belgradul cade sub turci, guvernatorul Banatului, contele Franz Wallis permite evreilor din acest oraș să se așeze în Banat. În acel an, numărul evreilor bănățeni a crescut cu 31 de familii askenade, respectiv 139 persoane și 15 familii sepharde, însumând 81 de persoane. În 1743 numărul total a crescut în Timișoara la 38 familii askenade și 53 sepharde, iar în restul provinciei existau 11 familii. Între anii 1769-1774 numărul evreilor în Banat a ajuns la 353 persoane.

După urcarea la tron, în 1740, a împărătesei Maria Terezia, politica față de evrei s-a înăsprit. Sunt date mai multe edicte imperiale, care vin cu o serie de restricții privind așezarea evreilor în zone militare ori a activităților comerciale, de asemenea impunea obligația de plată a taxelor și impozitelor, în special a taxei extrem de ridicată, numită "*taxa de toleranță*". Această înăsprire a atitudinii față de evrei culminează cu emiterea în 1776 a *Juden Ordnung*, prin care se reglementa în amănunt viața evreilor din Banat, se limita numărul acestora, se interziceau unele ocupații ale evreilor, cum ar fi comerțul ambulant, dar și alte tipuri de comerț, se restricționau zonele de locuire. Se poate spune că aceste restricții nu au fost aplicate decât în mică măsură, având în vedere moartea suveranei în 1780. I-a urmat la tron Iosif al II-lea, care va introduce politici mai tolerante.

În 1779, Banatul pierde statutul de autonomie și va fi împărțit din punct de vedere administrativ în trei mari regiuni: Caraș, Timiș și Torontal, administrația fiind condusă de regele Ungariei, în contextul Imperiului Austriac.

Prevederile edictului de toleranță, emis de Iosif al II-lea în 1783 pentru Ungaria se aplică și pentru Banat. El stipula faptul că evreii aveau voie să învețe meserii, să practice comerțul și să se asocieze în bresle. De asemenea, li se îngăduia evreilor să dețină și să lucreze pământul. Au fost eliminate simbolurile distincte umilitoare. Evreii erau încurajați să își întemeieze propriul sistem școlar modern, permițându-le în același timp accesul la școlile publice de toate nivelurile.

Efectele acestei politici liberale au fost curând vizibile în evoluția demografică a populației evreiești din Banat. Un recensământ ordonat de suveran în 1787 indica un număr de 226 evrei în cele trei ținuturi din Banat, urmând ca în 1804 cifra să fie de 686 persoane. Numărul evreilor a crescut continuu, astfel în 1821 erau 1.960 evrei, în 1836-1840, 4.158 și 6.571 persoane înaintea revoluției de la 1848.

În 1867, după emancipare, numărul evreilor ce trăiau în Banat s-a dublat, iar ultimul recensământ înainte de Primul Razboi Mondial înregistra 19.153 de evrei, reprezentând cca. 3 % din populația totală. După Primul Razboi Mondial, Banatul devine o parte a României, iar recensământul făcut în 1930 înregistra 14.043 evrei în regiune. Evreii din Banat au supraviețuit Holocaustului, când în toamna anului 1942, guvernul românesc a abandonat planurile sale de deportare pentru evreii bănățeni. Datele din 1947 indică prezența în Banat a 15.963 evrei, iar recensământul din 1956 arată un total de numai câteva sute de evrei.

Comunitatea evreiască din Timisoara – personalitati ale vietii religioase, economice si culturale

La nivel institutional, Timisoara a fost singurul oras care a confirmat existenta unei comunitati evreiesti in sec. al XVIII-lea. Cu exceptia perioadei foarte scurte cand s-a aplicat Juden Ordnung, a existat o emulatie atat in comunitatea askenada, cat si in cea sepharda, fiecare dintre acestea construind cate o sinagoga in 1760, fiind inaugurate oficial in 1762. Comunitatea askenada a mai construit o sinagoga, inaugurata in 1862, Urmare Congresului evreilor din Ungaria si Transilvania (1868-1869), comunitatea evreiasca din Timisoara a fost impartita in Comunitatea Neologa, care a acceptat regulile stabilite la congres si Comunitatea Ortodoxa, care era adepta strictei conformari cu traditia iudaica. Gruparea ortodoxa si-a infiintat propria sinagoga in 1895. Alte sinagogi ridicate in sec. al XIX-lea sunt cele din : Lugoj, Caransebes,, Faget, Ciacova si Deta.

In sec. al XVIII-lea si prima parte a sec. al XIX-lea, rabinul comunitatii din Timisoara detinea si pozitia de sef rabin a provinciei Banat. *Primul* care a

ocupat aceasta pozitie a fost *Ya'akov Moshen* din Belgrad (1739-1741) si *ultimul* a fost *Tsevi Hirsh Oppenheimer* (1821-1859).

Initial, educatia evreiasca in Banat a urmat forma religioasa traditionala. Scolile moderne au fost infiintate la Lugoj (1833), Varset, Becicherecul Mare, iar dupa 1848 functionau in Timisoara (1857-1872), Faget (1871-1891) si Sanicolaul Mare. Au functionat pana la Primul Razboi Mondial scolile elementare evreiesti in care se preda ebraica si iudaismul (5 in Torontal si 2 in Caras). Dupa Primul Razboi Mondial, in 1921, a fost infiintata la Timisoara o *Scoala Superioara* cu predare in romana si ebraica. Cand elevii si studentii evrei au fost eliminati din sistemul public de educatie, Scoala Superioara functiona ca principala institutie educationala evreiasca din regiune. In 1948 aceasta scoala a fost inchisa, in urma reformei in educatie.

Desi afectati de restrictii si persecutii in timpul regimului antonescian, evreii din Banat au supravietuit in mare parte razboiului. Dupa instaurarea regimului comunist cei mai multi au emigrat. La inceputul sec. al XXI-lea evreii banatени insumeaza cateva sute

Din noianul istoriei, mai vechi ori mai apropiate, vom gasi oricand nume de *personalitati evreiesti* care au avut un rol important in inflorirea vietii economice si culturale ale Timisoarei. Industriasi, conducatori de mari intreprinderi si banci, medici, avocati, profesori, reputati editori de ziare si reviste, membrii comunitatii evreiesti au completat in mod fericit peisajul multietnic banatean.

O personalitate de prima marime a evreimii banatene a fost *baronul Ignatz S.Eisenstadter* din Buzias, presedinte al Comunitatii evreiesti in 1866 si a Hevrei Kadisha. El a desfasurat numeroase actiuni de mecenat si a sprijinit propasirea socio-culturala a Timisoarei. Extrem de cunoscut si apreciat pentru intreaga sa activitate, Ignatz S.Eisenstadter a fost condus pe ultimul drum de 10.000 de oameni, de diferite nationalitati si confesiuni, de pe tot cuprinsul Banatului.

Primul deputat evreu din regiunea Banat a fost *Frederic Hajdu*. *Armin Breyr* a fost medicul sef al Comitatului Timisoara.

La inceputul sec. al XX-lea, unul din jurnalistii de seama ai Timisoarei, de origine evreiasca, a fost *Nicolae Lendvai*, care a ocupat functia de redactor sef al principalei publicatii de limba maghiara. De asemenea, *Samuel Kasztriener* conducea publicatia *Temeswarerer Volksblatt*.

In domeniul bancar s-a evidentiat *Sigismund Szara*, care a creat obiective industriale, cu peste 1000 locuri de munca, contribuind astfel la bunastarea orasului.

Un loc deosebit in dezvoltarea industrială a orașului Timisoara l-a ocupat "Fabrica de medicamente și articole chimice", condusa de *Geo Brayerer*, care a devenit furnizor al casei regale. Directorii fabricii "Industria Lanii", *Alexandru Naschitt și Victor Klein*, erau în același timp și președinți ai Asociației Industriștilor din Banat.

Dintr-o lungă listă de conducători de unități economice din Banat, enumerăm pe *Alexandru Bernstein și Oskar Szidon*, directorii "Fabricii de mănăși", *Ernest Vermer*, directorul "Fabricii de bere" din Timisoara și *Leon Gaus*, directorul "Fabricii de umbrele".

Chiar dacă în zilele noastre comunitatea evreiască din Timisoara număra abia 600 de persoane, ea are încă în rândurile sale o pleiadă de personalități, cum ar fi hematologul dr. *Gheorghe Rudas*, stomatologul prof.dr. *Robert Nissbaum*, prof. *Victor Neumann*, istoric, cercetător asiduu al comunității evreiești din Banat.

Sase decenii din viața comunității evreiești timisorene au fost legate de prezența *prim-rabinului dr. Ernest Neumann*, una din cele mai respectate personalități ale orașului. Considerat o autoritate în domeniul religios și social, el a avut de-a lungul timpului o activitate prodigioasă, care a impus Banatului și întregii țări comunitatea evreiască din Timisoara. A avut o legătură deosebit de apropiată și caldă cu Mitropolitul Banatului, dr. Nicolae Corneanu, care i-a fost alături în toate demersurile ultimilor ani. Cei doi au fost inițiatorii și sprijinitorii frecventelor întâlniri religioase care au consacrat numele Timisoarei de oraș al multiculturalității și multietnicității.

A făcut studii rabinice la Budapesta și a venit la Timisoara în 1941, începându-și cariera ca profesor la *Liceul Israelit*. Foarte curând a devenit prim-rabin al comunității evreiești neologice din Timisoara, desfășurându-și activitatea în sinagoga din Fabric, ca urmaș al prim-rabinului dr. Iacob Singer. Datorită personalității sale multilaterale și simțului său diplomatic, comunitatea evreiască din Timisoara a reușit să străbata perioada aspră a războiului, anii comunismului și cei ce au urmat revoluției din decembrie '89. A reușit să păstreze echilibrul, fiind un promotor convins al ecumenismului. Președinția țării, forurile locale naționale, ca și cele internaționale, i-au acordat înalte distincții, apreciind la justa valoare întreaga sa viață și activitate. În semn de respect pentru personalitatea multiplă a rabinului Ernest Neumann, municipalitatea timisoreană a dat numele său unei străzi din oraș.

Comunitatea evreiască din Timisoara, care număra azi aproape 600 de persoane, beneficiază în continuare de o sinagogă funcțională, cea din cartierul Iosefin, de o casă de rugăciune și un centru de zi, aflate amândouă în curtea sinagogii din cartierul Fabric, o cantină rituală și un club, ambele situate în clădirea sediului Comunității, aflată pe str. Gheorghe Lazar, din cartierul Cetate. La club se desfășoară o bogată activitate de culturalizare, de

relaxare si educativa atat pentru persoanele in varsta, dar mai ales pentru tinerii comunitatii.

Activitatea de asistare a varstnicilor si a persoanelor in dificultate materiala este una din principalele preocupari ale Comunitatii, alaturi de asistenta medicala gratuita. O grija deosebita o acorda Comunitatea administrarii si ingrijirii monumentelor funerare din cimitirul neolog timisorean.

Din totalul de 598 de enoriasi pe care il numara in prezent comunitatea, 118 sunt copii, 261 fac parte din grupa de varsta tanara si medie (35-65 de ani), iar 219 sunt persoane in varsta de peste 65 de ani.

Din punct de vedere al studiilor, 36 de persoane au studii elementare, 249, studii medii si 313, studii superioare.

Referindu-ne la aparteneta etnica, vom gasi urmatoarele cifre : 314 evrei, 137 cu ascendenta evreiasca si 147 neevrei. Cat priveste casatoriile mixte, procentul este de 50 %.

Presedinta Comunitatii este tanara jurnalista Luciana Friedmann.

Comunitatea evreiasca din Arad

In contextul european de la sfarsitul sec. al XVII-lea, victoria Impriului Habsburgic asupra armatelor otomane a avut ca urmare si trecerea unor teritorii, precum Transilvania, Banat si Partium sub stapanirea sa. Politica reformatoare care a urmat si a continuat si in prima jumătate a secolului urmator, a condus si la patrunderea in aceste zone a unor grupuri numeroase de populatie, venite din alte parti ale imperiului.

Incepand cu anul 1702, zona Aradului intra sub administratie austriaca. La sfarsitul sec. al XVII-lea apar primele familii de evrei, care se aseaza in targurile cu statut economic ridicat. Sositi din imperiu, evreii se stabilesc intai la Lipova. Prosperitatea familiilor de evrei asezati in aceasta localitate va atrage aici noi familii, incepand cu sec. al XVIII-lea dar si in alte localitati din zona Aradului : Simand, Curtici, Pecica

In anul 1717 s-au stabilit primele familii de evrei in Arad. Familiile lui Isaac Elias si a lui Marcus Mayer, aflate sub protectia autoritatilor din oras, au constituit nucleul viitoarei comunitati de evrei aradene. Aceasta s-a constituit in mod oficial in anul 1742.

Cresterea constanta a numarului de evrei din zona Aradului pe intreg parcursul sec. al XVIII-lea a fost surprinsa de toate recensamintele organizate

de statul austriac. In 1743 erau mentionate 6 familii evreiesti, iar in 1754 numarul lor se ridica la 24. La Simand, recensamantul din 1767 mentiona 17 familii, respectiv 59 de persoane. Odata cu dezvoltarea sa economica, la sfarsitul sec.al XVIII-lea Aradul va fi un punct de atractie pentru noi familii de evrei. Recensamantul din 1788 va inregistra 352 evrei, la o populatie totala de 7.985 locuitori.

Stabilirea familiilor de evrei in Arad era conditionata pe de-o parte de plata unor taxe, iar pe de alta de obtinerea protectiei din partea autoritatilor locale. Aceasta protectie se referea in fapt doar la activitatea de productie si comercializare a bauturilor alcoolice: astfel in recensaminte, primii evrei vor fi regasiti la categoriile producatori de bauturi alcoolice si la carciumari. Fiscalitatea era impovaratoare : taxele pentru producerea bauturilor alcoolice erau mari, iar la ele se adaugau "taxa de toleranta", taxa pentru Camera Regala, impozitul catre Comitat. In plus, dispozitiile autoritatilor referitoare la comertul cu bauturi alcoolice in zilele de sarbatoare si la targuri, ingradeau activitatea economica a evreilor, exclusi multa vreme din breslele locale.

Politica reformatoare a lui Iosif al II-lea a permis comunitatilor israelite libertatea religiei, precum si practica impusa de preceptele iudaice, atata vreme cat acestea nu intrau in contradictie cu legile generale. Adevarata emancipare a evreilor o vom regasi insa in veacul al XIX-lea, cand acestia patrund in viata economica, culturala si chiar politica uneori, a asezarilor in care s-au stabilit.

In Arad, prima conscriptie referitoare la populatia israelita se alcatuia in 1822, inregistrandu-se peste 350 evrei, care se stabilisera in oras inca inainte de 1794. Drept urmare a acestei conscriptii, Consiliul orasenesc a expulzat pe toti evreii stabiliti in Arad ilegal. Cu toate acestea, imigrarea evreilor in Arad, dupa anul 1830, continua, astfel incat in anul 1910 sunt inregistrati 295 evrei, ceea ce reprezenta un procent de 13,65 % din populatia totala a localitatii.

Incepand cu anul 1830, taxa de toleranta a fost inlocuita cu plata unei taxe de 18.000 florini.

In perioada ce va urma, comunitatea evreiasca va castiga inca unele drepturi, cum ar fi : respectarea sarbatorilor evreiesti, se vor ridica restrictiile privind domiciliul, practicarea comertului sau a diferitelor meserii, se va accepta dreptul la proprietate.

Urmare acestei legislatii favorabile, vom regasi in Arad, in anul 1848, evrei comercianti, evrei proprietari de banci, dar si evrei ce practicau 21 de meserii. Din anul 1842 evreii aveau dreptul de a cumpara case, iar la sate, marile proprietati erau arendate evreilor.

Atitudinea evreilor fata de Revolutia de la 1848 a fost una favorabila, in speranta ca vor obtine legi care ii vor ajuta in problema emanciparii. La noile alegeri in Consiliul orasenesc, a fost ales si un evreu, Ignatz Deutsch. Una din problemele dezbatute la revolutie se referea la cea a cetateniei evreilor; in 1895 religia mozaica era recunoscuta alaturi de confesiunile crestine din imperiu.

Incepand cu 1810, comunitatea evreiasca din Arad a adoptat limba maghiara in locul celei germane, iar in 1845 a avut loc la sinagoga prima predica in limba maghiara.

Aradul se poate lauda cu o buna convietuire intre confesiunea mozaica si cea crestina. Astfel, in 1892, cand episcopul romano-catolic Desewiffi vizita orasul, la eveniment a fost invitat si rabinul Rosenberg.

In timpul Primului Razboi Mondial s-a facut simtit si in Arad climatul antisemit, amplificat sub pretextul "sustragerii" de la serviciul militar. Numarul mare insa de combatanti, dar mai ales de pierderile de vietii omenesti, provenind din comunitatea evreiasca a orasului, vor dezminti aceasta acuzatie.

Dupa Unirea cu Romania din anul 1918, prin Tratatul asupra minoritatilor, din 9 decembrie 1919, evreii vor dobandi aceleasi drepturi ca si celelalte etnii din Romania. In 1920 ia fiinta Uniunea Evreiasca din Transilvania, care va cuprinde atat comunitati sioniste, cat si ortodoxe ori neologe. Prin Constitutia din 1923, comunitatea evreiasca din Romania va intra sub protectia statului roman. Vor fi date de asemenea legi care vor oferi drepturi evreilor, cum ar fi Legea invatamantului (1925), sau Legea cultului mozaic (1928).

Pana in anul 1924, a existat posibilitatea oferita evreilor de statul roman privind alternativa cetateniei romane ori a statului pentru care optau. In anul 1910, in Arad erau inregistrati 6.295 evrei, in timp ce in anul 1920 vor fi mentionati 5.306 locuitori evrei. Diferenta intre aceste doua cifre poate fi determinata de repatrierea unor familii evreiesti in Ungaria sau Austria, dar si de emigrarea spre America, de exemplu.

In anul 1920 s-au stabilit in Arad familii evreiesti refugiate din Polonia, Ucraina, Ungaria, state in care antisemitismul luase amploare.

Ample manifestatii antisemite au loc in marile centre universitare in anul 1922. In anul 1927 ia fiinta miscarea legionara.

Guvernul condus de Goga si A.C.Cuza, guvern instaurat in 1937, a promulgat, cu acordul tacit al regelui Carol al II-lea, o serie de legi antievreiesti. Prin decretul-lege din 21 ianuarie 1938 se anulau practic prevederile Tratatului de la Paris si ale Constitutiei din 1923. In Transilvania, 61.000 de evrei au pierdut cetatenia romana, din acestia 300 de evrei aradeni. Anul 1940 aducea noi legi care ingradeau tot mai mult drepturile

evreilor. Acestia au fost înlăturati din viața publică, economică, culturală. Li se interzicea practicarea comerțului în sate, unde nu aveau nici un drept de proprietate, nu aveau voie să practice medicina, avocatura, nu puteau deține funcții publice ori să intre în armată. Tot prin acest decret erau interzise căsătoriile dintre evrei și români de sânge. Prin măsurile luate, se încerca rezolvarea “problemei evreiești”, de fapt privarea acestei populații de o serie de drepturi obținute în timpul regimului democratic. La finalul regimului autoritar al lui Carol al II-lea, în august 1940, erau dezbătute măsurile ce se impuneau pentru rezolvarea situației evreilor ce “constituie o problemă politică, juridică și economică, în marginile Statului român autoritar și totalitar. Se poate spune că, prin rezolvarea acestei probleme, se statornicește dreptatea poporului român”.

Rezolvarea “problemei evreiești” pe baza Statutului juridic publicat la 9 august 1940 a stat la baza legislației elaborate în perioada septembrie 1940-ianuarie 1941. Cele 20 de decrete-legi vizau exclusiv populația evreiască, măsurile impuse fiind deosebit de dure : era interzis accesul elevilor și cadrelor didactice în învățământul de stat și particular de toate gradele, s-a suprimat subvenția pentru cultul mozaic, s-a hotărât îndepărtarea tuturor artiștilor evrei din teatrele românești de stat și particulare, evreii erau excluși din Societatea scriitorilor români, din Societatea compozitorilor, Sindicatul artiștilor, se aplica exproprierea tuturor proprietăților rurale ale evreilor, în întreprinderi s-au numit comisari de romanizare, evreilor li s-a interzis să practice profesiunea de medic sau farmacist, erau concediați funcționarii judecătorești evrei, bărbaților evrei li se refuza serviciul militar. Măsurile impuse au fost completate de exproprierile abuzive, interzicerea organizațiilor sioniste și violente ale legionarilor în cartierul evreiesc. Astfel poate fi descrisă și viața comunității evreiești din Arad în acele timpuri.

În ianuarie 1941 a avut loc rebeliunea legionară; aceasta va îndrepta România spre regimul de dictatură al marelui Ion Antonescu. În același an, România va intra în război, de partea Germaniei.

Într-un climat extrem de dur – pogromuri (1940,1941), deportări în lagărele din Transnistria -, populația evreiască din România, deci și cea din Arad, se confruntă cu măsuri dictatoriale impuse, în scopul așa-zisei rezolvări a problemei evreiești, cu o legislație care ducea la excluderea evreilor din toate sectoarele de activitate, exproprieri, rechiziționari, discriminări. La Arad, în 1942 erau 200 de evrei someri. Excluderea elevilor evrei și a cadrelor didactice de origine mozaică din școlile publice a condus la înființarea în 1941 a Liceului Evreiesc. În martie 1941 evreii arădeni au fost expropriați de 645 bunuri imobiliare urbane. Și Comunitatea a suferit grele pierderi. Au fost rechiziționate casa de bătrâni, Liceul Evreiesc, cantina, iar în 1943, clădirea orfelinatului Eliza Fischer. Au fost salvate doar cele două sinagogi, cea neologă și cea ortodoxă – și baia rituală. Începând cu august 1941, bărbații evrei au fost trimiși în detașamente de muncă din județ (Pancota, Paulis), sau

din alte orase (Sighisoara, Brasov, Focsani). Perioada de munca prestata a fost de 250-300 de zile, 800 de evrei au fost recrutati, doar 390 au obtinut scutire in schimbul unor taxe foarte mari.

Pe plan local, in timpul celui de Al Doilea Razboi Mondial, Comunitatea evreilor a actionat in mai multe directii, In primul rand, cu sprijinul familiilor instarite din oras, au fost organizate institutiile sociale si scoala. Familia Neuman a venit in ajutorul comunitatii, oferind ajutor financiar pe tot parcursul razboiului. Astfel, comunitatea a putut sustine familiile refugiate din Europa, in drum spre Palestina. Primii au sosit in 1939. Incepand cu martie 1944 refugiul evreilor s-a intensificat, Aradul primind tot mai multi refugiati din Transilvania de Nord.

Anul 1944 a marcat sfarsitul regimului Antonescu si, in acelasi timp, ocuparea tarii de armata sovietica.

Soarta comunitatilor evreiesti a fost tragica. In Transilvania de Nord, ocupata de Ungaria, evreii au fost ghetoizati si apoi deportati. Au supravietuit doar 20 %. Dupa 12 septembrie, in Arad au ramas doar acei evrei care nu reusera sa se refugieze la sud de Mures. Legile anti-evreiesti din Ungaria au fost aplicate incepand cu 15 septembrie. Membrii comunitatii evreiesti aflati in pericol de a fi ghetoizati, au primit sprijin din partea episcopului ortodox Andrei Magheru, episcopului reformat Argay si din partea altor notabilitati ale orasului.

Dupa razboi, membrii comunitatilor evreiesti au fost repusi in drepturi, dar instaurarea regimului comunist a dat o noua lovitura evreilor implicati in activitati economice, prin nationalizarea in 1948 a firmelor si exproprierea imobilelor. Masurile abuzive au dus la pauperizarea unui mare numar de evrei, situatie ce a afectat si viata comunitatii. Toate institutiile de caritate, sustinute cu fonduri de membrii comunitatii, treceau prin momente dificile, fiind tot mai greu de intretinut persoanele in varsta sau nevoiasii. In plus, in urma nationalizarii, unele imobile in care-si desfasurat activitatea fundatiile evreiesti, au trecut in proprietatea statului.

In perioada 1947-1956 au emigrat din Arad peste 8.000 de evrei. In anii 1962-1964 a fost un alt val de emigrare masiva, plecand astfel din Arad inca 3.000 de evrei.

In zilele noastre, membrii comunitatii din Arad isi pastreaza cu grija traditiile evreiesti. Dintre cele doua sinagogi, functionala este doar cea neologa. Aici inca se desfasoara la sarbatori serviciul divin, oficiat pana acum cativa ani de rabinul din Timisoara, iar acum de cantor, Comunitatea are de asemenea in intretinere o cantina-restaurant cu caracter ritual, un camin de batrani, cimitirele orasului, dar si alte 39 cimitire evreiesti din judet.

Scoli

Evreii aradeni au luptat inca din primii ani de existenta ai comunitatii pentru construirea propriei scoli, spre a-si putea pastra traditiile si religia. Chiar inainte de construirea noii sinagogi, comunitatea a ridicat o scoala in 1832. In anii urmasori au functionat scoli primare si in judet, la Simand, Lipova, sau Chisineu Cris, unde a existat un numar mare de evrei, iar comunitatile constituite dispuneau de fonduri necesare intretinerii scolilor. Au existat totusi si familii de evrei care au preferat scolile de stat, crestine, cel mai apreciat fiind Gimnaziul din Arad.

Sub indrumarea rabinului Aaron Chorin s-a infiintat in 1855 prima *Scoala de fete*, dupa ce in 1851 se constituise o *Scoala profesionala*, transformata ulterior in liceu industrial de stat. Familiile instarite de evrei au sustinut construirea unor scoli, frecventate atat de copiii evrei, cat si neevrei. Este cazul familiei Neuman, de numele careia se leaga construirea unei scoli si a unei gradinite.

In perioada interbelica, scolile profesionale evreiesti din Arad au functionat in acord cu legile privind invatamantul confesional, limba de predare maghiara fiind inlocuita cu limba romana – decizie luata de conducerea comunitatii neologe in 1922. Pana in preajma razboiului, multi dintre elevii evrei au frecventat cursurile scolilor de stat sau cele ale Liceului romano-catolic din localitate.

Legislatia adoptata in 1940 interzicea evreilor sa frecventeze scolile de stat romanesti, cadrele didactice de origine evreiasca fiind de asemenea excluse din invatamantul de stat/ In aceste conditii, in 1941 comunitatea pune bazele primului liceu evreiesc, liceu condus chiar de rabinul Nicolae Schonfeld. *Liceul evreiesc* beneficia de sprijin din partea industriasilor *Dan Oszkar* si *Stein Armin*. Desi cladirea a fost rechizitionata in 1942, Liceul de baieti si de fete a functionat si in anii urmasori. Pe fondul greutatilor financiare de dupa razboi, Comunitatea a decis restrangerea activitatii liceului.

De-a lungul unui secol de existenta, scoala evreiasca a dat Aradului oameni care au devenit specialisti in domeniul juridic, economic, sanitar si cultural, al caror renume a depasit uneori granitele tarii. *Scoala evreiasca* (azi Scoala generala nr.2 din str.Pavel Chinezul nr.10) a fost construita la inceputul sec. al XIX-lea, cu sprijin financiar din partea unor persoane importante la acea vreme : *Juliana Dobler*, *Jakob Hirschl* si *Adolf Neuman*. Scoala a fost inaugurata in 1932, aici a predat si invatatoarea Kornoii Irina, membru de vaza al corpului didactic aradean, din prima jumătate a sec. al XX-lea.

De-a lungul timpului, au existat o serie de membri de seama ai comunitatii, care si-au pus amprenta asupra vietii acesteia, au influentat viata orasului, dar si a localitatilor in care au activat. Ei au fost capabili sa se implice in viata comunitatii, s-au remarcat unii in politica, altii in plan economic sau cultural. Fie ca au fost industriasi, comercianti, bancheri, rabini, avocati, medici,

profesori, artisti sau meseriasi, ei au lasat un semn asupra locului in care au trait.

Rabini, personalitati aradene si institutii comunitare in sec. XVIII-XX.

Prima institutie evreiasca infiintata la Arad a fost Hevra Kadisha. De fapt, e cunoscut ca orice comunitate evreiasca se caracterizeaza prin existenta unor institutii fundamentale : sinagoga, hevra, cimitirul, scoala.

Vorbim despre prima jumatate a sec. al XVIII-lea, cand comunitatea evreilor din Arad era oficial stabilita in oras. In conditiile acelor ani, Hevra Kadisha nu se ocupa doar de inmormantari si administrarea cimitirelor, ea asigura si ingrijirea medicala a evreilor din Arad. Cel mai vechi regulament al Hevrei, pastrat in original in arhiva, dateaza din anul 1750, el amintind existenta unor statute mai vechi. Se mentioneaza ca cele mai vechi morminte din cimitirul evreiesc din Arad dateaza de la sfarsitul sec. al XVII-lea. Dupa cum am mai aratat, se pare ca nu doar consemnarea prezentei unor evrei la Arad, dar si acceptarea oficiala a stabilirii lor aici se facea pe la 1717. Primul evreu mentionat in comunitatea din Arad este Isaac Elias, comerciant. In lipsa altor informatii, Isaac Elias poate fi fondatorul primei comunitati evreiesti din Arad (1742 ?) La 14 martie 1740, membrii comunitatii din Arad inainteaza o scrisoare Consiliului Locotential din Bratislava, probabil pentru a-si exprima prima data interesele comunitare, solicitand inlesniri fiscale pentru evrei. In document este mentionat faptul ca o evreica, Nahuma, a donat comunitatii un teren viran, pe care se va ridica in 1759 prima sinagoga de lemn. Primul rabin al comunitatii a fost *Jochanan*, iar prima slujba este data 1764.

Urmasii lui Jochanan la rabinat au fost *Broda Leb* (1770-1786) si apoi *Stemnitz Hirsch* (1786-1789). Se stie ca primul cerc de studii religioase dateaza din 1785.

In cadrul Comunitatii evreilor aradeni, Adunarea generala era forul unde se dezbateau toate problemele. La baza vietii comunitare a stat principiul democratic. Fiecare barbat trecut de bar-mitzva, platitor de cotizatie, cu o vechime de cel putin 3 ani in oras si care nu a suferit condamnari, avea drept de vot. Adunarea generala cuprindea 40 de persoane. Ea alegea judele (rosh hachehila), rabinul, ajutorul sau, cantorul, dirijorul corului, notarul, contabilul si cei trei derventi ai sinagogii. Rabinul si cantorul erau alesi pe viata. Hotararile trebuiau aprobate de fisc si de directorul domeniului cameral, care aveau dreptul sa se amestece in activitatea Comunitatii. Dupa 1834, cand Aradul a fost declarat oras liber "de campie", evreilor li s-au acordat oficial o serie de drepturi. Consiliul orasenesc a delegat un comisar orasenesc, care trebuia sa verifice deciziile Comunitatii, finantele si numirea demnitarilor. Acest comisar era de obicei o personalitate cunoscuta. In functia de jude au fost alese de obicei persoane cu orientare conservatoare. Primul jude de orientare liberala a fost *Moshe Hirschl* (1849), urmat de *Wolf Steinitzer*, *Leopold Epstein*, *Josef*

Hertz si Paul Walfish, cu totii de orientare liberala, sustinatori ai reformelor aduse de Aaron Chorin

Rabinul Aaron Chorin (1766-1844) a fost, datorita ideilor sale reformatoare, cel mai cunoscut rabin din Arad. S-a nascut la Weisskirchen, in Moravia si a studiat la iesiva din Nagymarton (azi Mattersdorf in Austria), iar mai apoi la Praga. Din anul 1789, cu sprijinul rabinului din Praga, Aaron Chorin va ocupa functia de sef-rabin al comunitatii evreiesti din Arad, functie ce o va detine pana la moartea sa. A fost un reformator, un reprezentant de frunte al iluminismului evreiesc. A propus o serie de practici religioase, precum : introducerea muzicii de orga in timpul slujbei religioase, efectuarea rugaciunii cu capul descoperit, reducerea saptamanii de doliu, posibilitatea de a calatori in timpul Sabatului, combinarea meditatiei religioase cu cea filozofica, schimbari in ordinea desfasurarii slujbei religioase, ingaduinta de a manca cega, peste care ar corespunde preceptelor biblice, oficierea ceremoniei de casatorie in interiorul sinagogii, rostirea rugaciunilor in limba ebraica si germana; aceste practici au fost preluate de comunitatea din Pesta, dar au provocat dispute intre conservatori si reformisti. S-a implicat in ridicarea unei noi sinagogi, precum si a unei scoli evreiesti in Arad. Bunele sale relatii cu cancelaria imperiala se vadesc atunci cand, in 17 august 1834, baronul Orczy, comisar regal, aflat in vizita la Arad, se opreste mai intai la sinagoga. Rabinul Chorin a murit la 24 august 1844, la funeraliile sale participand numerosi aradeni, indiferent de nationalitate ori confesiune religioasa. Dintre scrierile sale, toate purtatoare de idei reformiste, amintim : 1798 – Imre Noam; 1799 – Sirjon Kasksim; 1803 – Emek Hashaveh; Nogah Hatzedek; 1839 – Scrisoarea unui rabin african catre colegii sai europeni si Hilel, scrisa la finalul vietii.

Problema construirii sinagogii noi a fost de la inceput prioritara Comunitatii. Odata cu consolidarea economica a obstei evreiesti si totodata datorita cresterii numarului enoriasilor (812 in 1828), nevoia unui nou lacas, mai incapator, a fost tot mai mult simtita. Initiativa apartine judelui Hirschl Mozes si sef-rabinului Aaron Chorin. Petitiile trimise Consiliului orasenesc s-au soldat cu convocarea unei adunari generale a Consiliului (1821), in urma caruia s-a constituit o comisie speciala, prezidata de consilierul regal Sabbas Thokolly. Comisia a preconizat ca sinagoga si scoala sa fie ridicate pe terenul achizitionat in prealabil de comunitate, in spatele primariei. Din pacate, construirea noii sinagogi a fost amanata in repetate randuri. In cele din urma construirea scolii s-a considerat prioritara. Piedicile au fost, cum spuneam, numeroase. Comunitatea a facut propunerea de a se ridica un complex edificiu comunitar, care sa cuprinda in interiorul lui si sinagoga, locuintele rabinului si ale cantorului, incaperi pentru elevi, iar la nivelul stradal, spatii comerciale. Consiliul orasenesc se opune insa acestui proiect (1826), in schimb va autoriza constructia in Piata Pestelui. Nici acest proiect nu are sorti de izbanda, deoarece este interzis de Consiliul Locotenential Judetean. In disperare de cauza, Comunitatea incearca sa sape fundatia sinagogii fara a

avea autorizatie de constructie, ceea ce de la sine inteles, nu va fi acceptat. Salvarea a venit de la judele Hirschl Mozes, care a avut o idee geniala. S-a dus la Viena, a cerut o audienta la imparat, caruia i-a facut o oferta neasteptata, respectiv viitorul lacas religios din Arad. Imparatul a acceptat oferta, iar noii constructii, proprietate imperiala acum, nu i s-a mai opus nimeni din autoritati. Piatra de temelie a fost pusa in iunie 1828 si terminata in 1834. Sinagoga a fost conceputa asemeni sinagogilor reformiste din Germania. Orga se va instala abia in 1841 In anul 1834, anul inaugurarii sinagogii, Aradul primeste statut de oras liber regesc. Cu aceasta ocazie va veni la Arad baronul Orczy, trimisul regelui. El va vizita si sinagoga, unde sef-rabinul Chorin il va intampina si-l va binecuvanta. Centenarul sinagogii a fost serbat cu mare fast in 17 iunie 1928.

Jakob Steinhardt (1817-1885)

Dupa moartea sef-rabinului Chorin activitatea de rabinat la Arad a fost continuata de *Jakob Steinhardt*. Nascut la Mako, in comitatul Cenad din Ungaria, a studiat la iesiva locala a rabinului Ullmann, apoi la Bratislava, la iesiva unui rabin faimos, Szofer. A avut o activitate multilaterala, pe taram religios, in domeniul jurnalisticii, stapanind perfect limbile maghiara si germana.

In 1845 este invitat la Arad pentru a prelua rabinatul, in urma mortii lui Aaron Chorin. Este investit in functie pe 14 aprilie 1845. Comentariile sale la Talmud, facute in limba maghiara, sunt pastrate si azi in arhiva Comunitatii. Prin activitatea sa, rabinul Steinhardt nu doar a continuat, dar a si consolidat reformele initiate de Chorin. S-a bucurat de popularitate atat intre evrei, dar si in cercurile crestine si ale administratiei locale. A fost desemnat de catre guvern sa participe in delegatia ce urma sa stabileasca organizarea seminarului rabinic. Prin moartea sa, comunitatea evreilor din Arad a suferit o mare pierdere.

In aceasta perioada, comunitatea israelita din Arad s-a mai bucurat si de prezenta si activitatea altor doua persoane remarcabile: *cantorul David Stengel si notarul Lipot Rosenberg*.

Dr. Alexandru Rosenberg

Urmas in scaunul rabinic, dupa decesul lui Jakob Steinhardt, a fost dr. Alexandru Rosenberg. Acesta a avut o atitudine mediatoare intre evrei si crestini, cautand apropierea si nu izolarea evreilor. Pozitia sa favorabila casatoriilor mixte a fost mult controversata, desi el a pus conditia ca toti copiii rezultati din asemenea casatorii sa pastreze religia iudaica, existand temeri ca evreii aflati in aceasta situatie se vor indeparta de comunitate. Alexandru Rosenberg se stinge din viata in anul 1909.

In perioada 1903-1904 are loc scindarea comunitati evreiesti din Arad in cele doua componente ale sale: cea ortodoxa si cea neologa.

Dupa decesul rabinului Rosenberg, in calitate de rabin si comunitatii neologe din Arad va fi numit *dr. Ludovic Vagvolgyi* Era un om cu o cultura foarte bogata si un orator de mare efect. Caracteristica rabinatului sau a fost puternica lui solidaritate cu cauza evreimii de pretutindeni A avut o atitudine rezervata fata de sionism si fata de raspandirea limbii ebraice moderne. Incepand cu anul 1939, sef-rabinul Vagvolgyi il va avea ca ajutor pe dr.Nicolae Schonfeld, cu care a avut o colaborare rodnică si armonioasa. A murit in vremuri de grea restriste pentru evrei, in anul 1941.

Dr.Josif (Nicolae) Schonfeld

S-a nascut la Negresti, jud.Satu Mare. A avut inca din copilarie o educatie religioasa, s-a instruit la iesivele din Tasnad si Sighisaoara. Si-a continuat studiile la Seminarul rabinic si Universitatea din Budapesta, pe care le-a absolvit in 1937, primind titlul de rabin si doctor in filozofie, filologie si istorie.

In anul 1941 este ales in postul de prim-rabin al comunitatii de tit neolog din Arad, unde a functionat pana in anul 1961, cand, impreuna cu familia a emigrat in Israel. A avut un rol important in randul comunitatii, insistand pe cunoasterea traditiilor iudaice si a istoriei poporului evreu.. dar si a culturii moderne evreiesti, exprimata in idis si ebraica moderna.A insistat asupra ideii de introducere a predarii limbii ebraice in cadrul orelor de religie, iar apoi si in afara lor, reusind sa impuna acest lucru in planul de invatamant al *Liceului Evreiesc*, deschis in 1941 si al carui director a fost inca de la infiintare. In timpul razboiului a dovedit solidaritate, compasiune si spirit colectiv. A organizat colecte pentru evreii aradeni aflati in lagarele de munca, pentru cei deportati in Transnistria, pentru cei refugiatii din Ardealul de Nord si pentru ajutorarea familiilor nevoiase. In timpul ocupatiei hortyste nu a parasit orasul, ci s-a straduit sa negocieze cu mare succes cu reprezentantii militari, obtinand amanarea salvatoare a concentrarii evreilor aradeni in ghetoul din cetate. La sfarsitul razboiului a sprijinit pe refugiatii evrei ce supravietuisera lagarelor naziste si care se indreptau spre nordul Ardealului. A fost membru al lojei locale "Or" a Bnei-Britului. Chiar plecat in Israel, a ramas credincios comunitatii din care a facut parte. A murit in iulie 1994

Dupa plecarea dr.Schonfeld in Israel, in functia de rabini ai comunitatii – azi unificate – din Arad au mai functionat urmatorii rabini : *Lerner, Kesztenbaum Nicolae (1963-1965),Muller,Wiznitzer*.Activitatea acestora a fost o perioada de timp continuata de binecunoscutul sef-rabin al Timisoarei, *dr.Ernest Neumann*. Azi, serviciul divin in sinagoga neologa din Arad nu mai este oficiat de vreun rabin, sarcina aceasta revenindu-i unui cantor.

In anul 1904, un numar mic de enoriasi din comunitatea evreiasca din Arad a decis sa se desprinda de segmentul neolog, hotarand sa se organizeze in cadrul unei alte comunitati, de rit ortodox, independenta. Pentru aceasta au primit acceptul sef-rabinului ortodox de la Budapesta, Koppel Reich. A fost

adus in Arad un rabin foarte erudit, *Jehuda Szofer*, care a fost nominalizat in functie pe 25 iulie 1909. Din pacate, murind chiar dupa trei ani, in 1912, comunitatea a fost nevoita sa caute un nou rabin. A fost ales *Joachim Schreiber*, fiul rabinului Jakob Shalom Schreiber din Budapesta. Acesta s-a casatorit cu fiica fostului rabin, Rozalia Szofer. Rabinul Joachim Schreiber a avut o activitate sustinuta in randul enoriasilor, in special al tinerilor, pentru a promova Tora si invatamintele credintei iudaice.

Printre notabilitatile recunoscute ale Aradului se afla si *familia Neuman*.

Primii membri ai familiei Neuman au venit din Austria la inceputul sec. al XIX-lea si faceau negot cu pene. Personajele pe care le evocam au fost fratii Adolf, Daniel si Samuila Neuman, impreuna cu urmasii lor Adolf junior, Alfred si Carol. In anii '30 Carol Neuman emigreaza in SUA, iar Alfred ramane la Arad, unde la randul sau va avea trei copii : Eduard, Francisc si Maria.

In 1851, fratii Neuman puneau bazele Fabricii de spirt "Fratii Neuman. Societate pe actiuni", iar in 1862 o moara cu aburi. In 1879, fabrica de spirt era prima ca marime in cadrul Imperiului Austro-Ungar si una din cele mai renumite din sud-estul european. Prin plasare de capital, in 1908, familia Neuman participa la fondarea "Industriei Textile Aradene", cea mai mare fabrica de profil din Transilvania. Au construit o noua fabrica in 1909. Fabricile Neuman au constituit nucleul industriei aradene. Fratii Neuman faceau dese calatorii de documentare in Imperiul Austro-Ungar si in SUA. In anul 1884, imparatul Franz Iosef acorda titlul de baroni fratilor Neuman, pentru merite deosebite aduse economiei statului.

Francisc Neuman, nascut in 1910, a studiat Politehnica in Anglia, specializandu-se in domeniul textilelor. A modernizat tesatoria si finisajul, aducand specialisti din strainatate. A terminat constructia coloniei UTA, cu scopul de a asigura conducerii tehnice a fabricii conditii bune de locuit. Pentru muncitori a infiintat o cantina pentru masa de pranz, a creat prima cresa langa uzina.

In familia Neuman, Eduard conducea fabrica de spirt, iar Francisc a preluat fabrica de textile, iar in perioada 1935-1948 a preluat afacerile familiei, dupa emigrarea lui Eduard in Cuba.

La sfarsitul razboiului, baronul Neuman s-a orientat tot mai mult catre sport, infiintand in anul 1945 asociatia sportiva ITA, cu 18 sectii, importanta fiind cea de fotbal. In 1946 a construit un stadion de beton, actualul stadion UTA.

A fost arestat in 1947, i-a fost confiscata locuinta, iar in 1948, dupa nationalizarea tuturor firmelor Neuman, va emigra in SUA, unde va muri in 1997.

Originile *familiei Goldschmidt* trebuie cautate in sec. al XVIII-lea, cand un stramos, *Zacharias Tauber* s-a stabilit in Timisoara, intemeind o familie numeroasa. Leontine Tauber, unul din cei 11 copii ai familiei, s-a casatorit cu Mihay Goldschmidt, comerciant. Impreuna s-au stabilit la Arad si au pus bazele unei afaceri profitabile, ce le-a adus mai multe proprietati din centrul

Aradului. În 1914, familia a inițiat o afacere prosperă cu alcool și cereale. Cei 7 copii au avut destine diferite. Cu excepția fetelor, căsătorite în Arad, toți ceilalți membri ai familiei au părăsit orașul. Cei trei fii Goldschmidt au fost cunoscuți în oraș pentru activitățile economice pe care le-au întreprins. *Karoly* a fost directorul "Societății de tramvaie", *Miksa* și *Sandor* au continuat comerțul cu cereale și alcool, ultimul deschizând și "Banca Goldschmidt" în 1907. *Celia Goldschmidt* a fost singura dintre fete care a continuat tradiția familiei. După o scurtă căsătorie cu profesorul universitar Hajnal David, Celia, împreună cu fiica, sa a revenit în 1907 în Arad. În urma falimentului băncii Victoria din 1918, Celia pierde întreaga avere. Totuși, în anii următori a reușit să fondeze "Magazinul de confectii Fortuna", firmă ce s-a remarcat pe piața românească interbelică

Comunitatea evreiască din Timișoara – Sinagogi și institutia rabinatului

Putem vorbi de prezența unei populații evreiești în Timișoara chiar cu trei-patru sute de ani în urmă. Acest lucru este cel mai bine atestat de existența unor pietre funerare în cimitirul evreiesc, datând, cea mai veche, din anul 1693, reprezentând piatra de mormant a medicului evreu Azriel Assael, originar din Salonic. Sub dominația turcească a acelor vremi, evreii s-au bucurat de un real regim de toleranță.

Îndată după victoria Imperiului Habsburgic asupra otomanilor (Zenta, 1698) și odată cu venirea la Timișoara a printului Eugeniu de Savoia, sunt menționați în oraș 144 de evrei. Administrația austriacă a emis o serie de reglementări privind populația evreiască din Banat, dintre care amintim *Juden Ordnung* și *Gentia Iudaicae regulatio*. Deși aceste legiuiri au avut un puternic caracter restrictiv asupra vieții comunităților evreiești, în perioada ce va urma, datorită unor politici de astăzi liberale și reformatoare, comunitățile evreiești, askenade sau sepharde, aflate sub conducerea unor prestigioși rabini, vor cunoaște perioade mult mai bune de dezvoltare.

Primele documente de arhivă care atestă pentru Banat prezența evreilor organizați în comunități datează din 1739 și 1743. Primul document este o conscripție aflată în arhivele ungare, care amintește cele două obști ale comunității timișorene – askenazii și sepharzii, iar cel de al doilea document, provenind din arhiva Comunității evreiești din Timișoara, vorbește despre acceptul dat de imperiale privind transferul evreilor din cetatea Belgradului, în Timișoara. Conscripțiile din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea menționează așezarea evreilor și în Caransebeș, Lugoj și Arad. O statistică imperială din anul 1774 consemnează prezența a 340 persoane de origine iudaică.

Iata pentru sec. al XIX-lea cateva cifre care vorbesc despre cresterea numerica a comunitatii evreiesti din Timisoara : 1840 – 1.200 persoane; 1858 – 2,202 persoane; 1890 – 4.870 persoane; 1910 – 6.728 persoane.

Sinagogile timisorene

Cel dintai loc de rugaciune al evreilor din Timisoara se afla intr-o incapare boltita de sub Poarta Eugeniu de Savoia. El a functionat ca atare in perioade 1724-1754 ai 1755-1762.

Conducatorii evreimii din Timisoara, Mayer Amigo, David Teutesak si Salamon Politzer au incheiat un contract cu doi antreprenori, maistrul constructor Christian Attinger si maistrul zidar Gregory Iacob, spre a ridica lacasele de cult. Primele doua sinagogi au fost ridicate in apropierea Portii Eugeniu de Savoia, la intrarea in cartierul evreiesc. Vazute din exterior, cladirile erau identice, insa in interior erau diferite. Sinagoga sepharda avea 3-4 randuri de banci asezate de jur imprejurul peretilor. Peretii la randul lor, erau lucrati in fresca, cu motive florale, inscriptii religioase in ebraica si picturi cu scene ceremoniale. De asemenea, obiectele de cult erau ornamentate.

Cartierul evreiesc din Cetate mai cuprindea un heder, birourile ambelor comunitati si ale Hevrei Kadisha, precum si macelaria, un restaurant ritual, locuintele rabinilor sephard si askenad.

Sinagogile au fost partial deschise in 1764, in vremea in care era rabin al Timisoarei *Iakob Wolf*. Originar din Kracovia, Iakob Wolf a devenit Landesrabiner al Timisoarei. Alti rabini care au slujit in cele doua sinagogi la sfarsitul sec. al XVIII-lea au fost : *Eliazer Lipman b. Benjamin*, rabin al comunitatii sepharde din cartierul Fabric, *Johanan ben Isac*, fost sef rabin al Alba Iuliei, devenit in 1770 rabinul askenazilor din Timisoara, *Hirschl Levy*, care a studiat la Praga cu renumitul rabin Ezekiel Landau, care la randul sau, a fost cel mai cunoscut si controversat rabin al Europei Centrale si de Est din acea perioada, *Chorin Aaron*, a carui activitate este legata de comunitatile evreiesti din Arad si Timisoara si care a pastorit evreimea intre 1789-1844.

Implicarea pe scara larga a evreimii banatene in viata sociala, economica si culturala a fost determinanta. Deschiderea unui mare centru rabinic la Timisoara in a doua jumătate a sec. al XIX-lea, cooperarea cu alte culte religioase, afirmarea valorilor proprii, au consfintit preocuparea evreilor banateni pentru integrare spirituala, culturala si sociala.

Privind cu atentie institutia rabinatului timisorean remarcam ca afirmarea burgheziei evreiesti locale a stimulat remarcabil viata spirituala a urbei de pe Bega. Pe linia acodarii unei atentii speciale vietii culturale evreiesti, se inscrie si proiectul Templului neolog din cartierul Cetate (1865), proiect conceput de arhitectul vienez *Carl Shumann*.

Sinagoga Mare – de rit neolog - , din Cetate, a fost ridicata intre 1863-1864. Corespondentul local al gazetei Ben Chanania consemna la 4 octombrie 1865 valoarea lucrarii, o adevarata opera de arta. Imparatul Franz Iosef a fost la Timisoara in anul 1872, a vizitat sinagoga, unde a fost intampinat de rabinul *dr. Hirschfeld*.

Constructie in stil maur, unicat arhitectonic in orasul de pe Bega care, asemeni *sinagogii neologe din cartierul Fabric*, are o valoare greu de extimat. Astfel, in 1899 este pus in practica proiectul arhitectului budapestan Lipot Baumhorn, construindu-se al doilea templu neolog, cel din cartierul Fabric. Ambele temple sunt reprezentative pentru Timisoara, vorbesc despre multiculturalitatea Banatului si reflecta traditiile iudaice atat din nordul, cat si din sudul Europei. In acelasi timp, cele doua sinagogi, prin silueta lor monumentala, prin materialele de constructie scumpe utilizate, aduse de pe intreg teritoriul imperiului, arata existenta unei puternice burghezii evreiesti timisorene, in a doua jumătate a sec. al XIX-lea, burghezie puternica din punct de vedere economic, dornica de recunoastere sociala, culturala si politica.

Cele doua lacasuri de cult au fost ridicate pe baza unor planuri urbanistice bine gandite, de catre constructori si meseriasi calificati, de la Viena si Budapesta, beneficiind si de coordonarea si aportul financiar al unui Comitet evreiesc constituit in acest scop. Nu a fost de neglijat nici implicarea Primariei din Timisoara, care a apreciat in mod obiectiv deschiderea acestor lacasuri de cult ca o marturie de integrare a comunitatii evreiesti in societatea timisoreana.

Sinagoga din Fabric este in prezent inchisa, necesitand reparatii ce implica sume impresionante. In curtea sinagogii se afla *Caminul de zi*, unde se intalnesc pentru petrecerea timpului liber membri ai comunitatii si unde de asemenea se afla *o incapere amenajata pentru serviciu religios*. Cat priveste sinagoga din Cetate ea este concesionata Societatii Filarmonice, pe o perioada de 50 de ani, pentru a fi folosita ocazional in scopuri artistice (concerte, recitaluri s.a).

Intre 1906-1910 este construita *sinagoga ortodoxa din cartierul Iosefin*, singura sinagoga practicabila din Timisoara in zilele noastre. Din informatiile primite de la unii enoriasi, in curtea sinagogii a functionat un heder si de asemenea, aici se faceau taieri rituale de pasari.

Rabini ai Timisoarei

Un izvor deosebit de informatii privind personalitatile rabinice la Timisoara, il constituie lucrarea *dr. Iacob Singer*, scrisa in 1928. De aici aflam cum cele doua mari comunitati evreiesti, cea sepharda si cea askenada, isi alegeau singure rabinii, precum si ca in anul 1870 comunitatea se scindeaza in cea neologa si cea ortodoxa.

Primul rabin al comunitatii din Timisoara a fost rabinul sephard *Jakob Moises (1730-1741)*.

In a doua jumatate a sec. al XIX-lea, personalitati de prestigiu ale iudaismului European concureaza pentru postul de sef rabin al Timisoarei.

In 1879 este ales in aceasta functie *Moritz Low (Lowy Mor)*, care studiase la Berlin. Acest rabin savant a slujit in sinagoga din Cetate in perioada 1879-1908.

O personalitate deosebit de importanta in galeria rabinilor Timisoarei este *Oppenheimer Zvi Hirsch ben David (1821-1859)*. A fost o personalitate religioasa recunoscuta la nivel european; mormantul sau in stil mausoleu a devenit un loc de pelerinaj pentru evrei si neevrei.

In templul ortodox din Iosefin au oficiat succesiv *prim-rabinii Shuck, tatal si fiul*.

In secolul XX, activitati demne de mentionat au avut rabinii *Iacob Singer, Maximilian Drechsler, Ernest Neumann*,

Ernest Neuman, dupa cum am prezentat anterior, a fost una din personalitatile cele mai luminoase ale evreimii timisorene. In activitatea sa laborioasa a avut mai multi consilieri, figuri de notorietate ale lumii evreiesti si ale vietii publice timisorene : *avocet dr. Pavel Friedlander, dr. Emeric Fried, Francisc Fisler, Ladislau Kertesz, Gheorghe Wilkowits, Ludovic Rado, Otto Pichl, Ana Dunajets, Andrei Spiegel, Bela Cimponeriu, Stefan Adler, Tiberiu Neumann s.a.*

In Compediul notabilitatilor evreiesti din orasul Timisoara. Secolul 20 (Manuscris aflat in Arhiva Comunitatii evreiesti din Timisoara) se mentioneaza numele unor personae care si-au dedicat viata activitatii sinagogale in perioada celui de al Doilea Razboi Mondial si dupa : *Solomon Katz (prim cantor in Templul din Cetate), Eugen Weisz, Samuel Fisher, Eugen Kohn, Geza Klein, Iuliu Rosenthal, Hugo Fischer, Oskar Schwartz*.

Rabinii, ca si institutia pe care au reprezentat-o, au constituit un reper moral pentru comunitatea pe care au slujit-o Ei au avut o contributie de netagaduit la construirea si pastrarea identitatii religioase, la conservarea culturii si normelor iudaice.

Din perspectiva multilingvismului si al interculturalitatii, Timisoara a dovedit prin comunitatile ei etnice – dintre care si cea evreiasca – convietuirea pasnica a diversitatilor, atat cele de populatie, cat si cele confesionale.

Obiceiuri si sarbatori evreiesti de peste an

Desi nevoiti sa traiasca timp de milenii in Diaspora, poporul evreu si-a cladit o istorie, o limba si o cultura proprie. Convietuirea alaturi de alte popoare a insemnat pentru evrei dubla lor apartenenta, intai la propria lor identitate, apoi la cea a poporului in mijlocul caruia au trait.

Caracterul bivalent al apartenentei etnice, pastrarea limbii si respectarea in continuare a traditiilor laice si religioase, in stransa legatura cu ideea de convietuire cu poporul roman, marcata de toleranta si influente reciproce, au fost o caracteristica evidentiata in randul comunitatilor evreiesti din Romania.

Este uimitor totodata cum s-au putut pastra obiceiuri stravechi, iar faptul ca cele mai multe comemoreaza de fapt evenimente dramatice pentru poporul evreu, petrecute de-a lungul timpului, da un sens aparte si o semnificatie deosebita acestora Sa enumeram cateva din ele :

Sabat

Se refera la a saptea zi a saptamanii, anume sambata. Incepe vineri la apusul soarelui si ia sfarsit sambata seara la aparitia primelor stele.

Conform legii iudaice, de Sabat nu se munceste (sunt interzise cele 39 de activitati enumerate in Talmud). Sabatul este expresia omului de recunoastinta fata de Dumnezeu si marturia eterna a credintei ca acesta a creat lumea in 6 zile si s-a odihnit in a saptea. Este considerat "izvorul vietii" si o adevarata baza a relatiilor sociale. Intampinat cu haine curate, cu rugaciunea solemna, cu masa omagiala, cu cantece traditionale, Sabatul face parte integrala din viata evreului, care acum se odihneste, se dedica activitatilor intelectuale, dar si desfatarii prin mancare si bautura.

Pentru orice evreu este o zi foarte importanta, influenta acesteia asupra omului dureaza de la o sambata la cealalta. Dupa traditie, evreul capata in fiecare sambata un al doilea suflet-Nesama leteira, care-l insoteste in decursul Sabatului. Implicati in rosturile sarbatorii sunt si barbatul si femeia, dar fiecare cu alte indeletniciri. Femeia, avand puternic imprimate in suflet preceptele impuse de religia iudaica, este cea care creeaza atmosfera de smerenie si piosenie necesare intrarii in sarbatoare. Astfel, vineri seara, indata dupa ce soarele apune, femeia aprinde lumanari – hadlakat neiro – la capatul unei mese, pentru a nu fi atinse, atatea lumanari cati membri are familia, plus una pentru morti si spune in acest timp o rugaciune. Masa asternuta de sarbatoare, hala, (colacul dublu – lehem misne -) , ordinea si curatenia vor fi decorul sarbatorii. Barbatul merge vineri seara la sinagoga, unde spune o rugaciune festiva – Kabalat Sabay. Intors acasa, saluta familia cu Sabat salom, adreseaza ingerilor ce insotesc pe orice evreu cu aceasta ocazie un melodios Salom Alekhem, urmeaza apoi binecuvantarea paharului cu vin ori rachiu- kidus, si se trece la masa.

Daca vineri la pranz evreii mananca mai usor, poate lactate ori gulas din carne de pasare, masa de seara este alcatuita din mai multe feluri de mancare, conferindu-i acesteia un aer festiv.

Anul Nou – Ros Hasana

Anul Nou in calendarul ebraic se petrece in primele doua zile ale lunii Tisrei, considerate data genezei, ce corespunde si cu inceputul toamnei, anotimpul muncilor agricole. Se mai numeste Yom Ha-din – ziua judecatii. Astfel, se crede ca in aceasta zi se inscrie soarta fiecarui evreu in Cartea vietii pentru anul in curs. De aici si caracterul rugaciunilor, care cuprind pocainta, preaslavire, cerere de iertare, amintirea suferintelor, dar, mai ales, premarirea Creatorului.

In timpul sarbatorii nu se manaca acru, sarat si piperat. Pe masa se pun fructe dulci si farfurioare cu miere – ca anul sa fie dulce. Evreii evlaviosi mananca acum prima data in an struguri, existand credinta ca daca ar face-o mai devreme, li se usuca viile, iar in loc de compot mananca morcovi si pastarnac, pentru ca anul ce vine sa fie imbelsugat.

Inca din ajun se mananca chiftelute de pasare ori de vita, salata de vinete cu rosii, supa cu carne, cartofi cu hrean, prajitura cu nuca, compot, colaci si se bea lichior.

Daca anul nou cade vineri se aprind lumanari, daca e sambata, nu se fac rugaciuni si nici nu se aprind lumanari, iar mancarea este cea obisnuita in zi de Sabat. Se fac haine noi si se cumpara incaltaminte noua.

Iom Kipur

Iom Kipur sau ziua pocaintei vine in consens cu spiritul tolerant al evreului de rand si cu invataturile Torei. Este ziua iertarii pacatelor. In ajun, la rugaciunea de dupa amiaza evreii se pot spovedi. Masa de cina este imbelsugata, intrucat dupa aceea, aproximativ 25 de ore se va tine post negru, foarte strict. Gospodina aprinde lumanari ca si pentru Sabat. La intrarea in post parintii isi binecuvanteaza copiii. In ajun de Iom Kipur trebuie sa te impaci cu toata lumea si sa ii ierti pe toti aceia care ti-au facut vreun rau. La pranz se mananca coltunasi cu ficat, supa de pui sau de vita, iar seara supa de pasare, compot si struguri. De Iom Kipur toata familia merge la sinagoga, de obicei imbracati in alb si se sta la rugaciune toata ziua. Se aprind cate 2 lumanari, plus una pentru sufletul mortilor. Chivotul este acoperit cu o perdea alba si tot in alb sunt imbracate si sulurile sfinte. La apusul soarelui toata lumea intoneaza Kol Nidrei, care elibereaza de anagajamnte si promisiunile facute de-alungul anului. La caderea serii se suna din sofar si cu totii exclama : “Domnul este Dumnezeu nostru” si dupa cina se bate primul tarus pentru construirea sucai, deoarece sarbatoarea de Sucot va incepe peste patru zile.

Specific acestei sarbatori este obiceiul kapurei. Se ia un cocos sau o gaina, in functie de sexul membrului de familie, pasari ce urmeaza a fi sacrificate si, in timpul rostirii unei rugaciuni, pasarea este rotita pe deasupra capului (in ajun de Iom Kipur). Acest fapt ar semnifica ispasirea pacatelor fapuate. Pasarile taiate sunt apoi date de pomana.

Desi foarte strict, postul de Iom Kipur nu trebuie tinut de copiii mici sau bolnavi.

Se obisnuia ca in aceasta zi sa se mearga la o apa curgatoare si sa se scuture acolo buzunarele, pentru a se curata de pacate.

Se spunea ca fetele care tin post de Iom Kipur vor fi iubite de sotii lor.

Sucot sau sarbatoarea corturilor (colibelor)

Sucot reprezinta una din cele mai importante sarbatori pentru evrei si este dedicat amintirii iesirii evreilor din Egipt. Are loc intre 15-21 al lunii Tisrei (prima luna a calendarului ebraic, zodia corespunzatoare fiind balanta; Date importante din aceasta luna: prima si a doua zi – anul nou Ros Hasana, a treia zi Tisrei – Tom Gedaliahu, a zecea zi Tisrei – Iom Kipur, a cincisprezecea zi Tisrei – Sucot, a douazecidoua zi a lunii – Smini Ateret si a douazecisitreia zi – Simhat Tora).

Se petrece in timpul culesului, de aceea este supranumita si sarbatoarea bucuriei. De Sucot se ridica suca, un cort sau o coliba impodobita cu covoare, flori, crengi, fructe si multe alte ornamente, acoperita cu crengi sau stuf. Pe parcursul celor 8 zile cat dureaza sarbatoarea, familia mananca in suca. Suca poate fi ridicata acasa ori la sinagoga. In primele doua zile de Sucot nu se lucreaza, urmeaza patru zile cand nu exista interdictia de a munci, iar in ultimele doua zile din nou nu se lucreaza. Ultima zi de Sucot, dimineata, este dedicata mortilor la sinagoga.

Hanuca sau sarbatoarea luminii

Hanuca este sarbatoarea reinnoirii Templului. Ea tine 8 zile si incepea in cea de a douazecisicincea zi a lunii Kislef. Se spune ca atunci cand Antiochus a profanat Templul, macabeii s-au rasculat, ceea ce a dus la izgonirea cotropitorilor si eliberarea Ierusalimului. In acel moment a fost purificat Templul si s-a reluat serviciul religios. Alaturi de povestile multor minuni petrecute, circula legenda despre uleiul din micuta candela care a putut sa arda timp de 8 zile in candelabrul sfant. De Hanuca se spune rugaciunea solemna Haleil si cea speciala Al Ha-Nisim despre minuni. In fiecare zi de Hanuca se aprinde cate o lumanare, de la 1 la 8, intr-un sfesnic numit hanuchie, in memoria aprinderii candelabrului purificat. Lumanarile se aprind in prezenta intregii familii, intr-o atmosfera de cantec si veselie. Se mananca

coltunasi cu cartofi, jumari si pastrama de gasca, ori coltunasi cu branza de vaci, bors de sfecla si placinte cu cartofi.

Pesah

Pastele se serbeaza in amintirea iesirii evreilor din Egipt si este una din cele trei sarbatori de pelerinaj. In prima seara se praznuieste Seder Pesah, masa solemna in cadrul careia se povesteste din Hagada. La aceasta ceremonie traditionala se recita, se canta si se spun legende. Se beau 4 pahare cu vin. Se gusta obligatoriu azima – Mata si hreanul – Maror. Masa festiva se numeste Seder (ordine), deoarece ceremonialul are o ordine bine definita: capul familiei spune o rugaciune – kidus, are loc apoi spalarea mainilor pentru gustarea legumelor; se binecuvanteaza rodul pamantului, se gusta legume muiate in apa sarata; se imparte azima mijlocie dintre cele trei ce se afla pe masa de seder, una din jumatați este ascunsa – afikoman; se recita din Hagada, se binecuvanteaza si se gusta azima, se binecuvanteaza si se gusta hreanul, copiii sunt pusi sa caute afikomanul, care se rascumpara de la copii cu dulciuri si se mananca. De pe masa de seder nu trebuie deci sa lipseasca un ou fiert, un cartof fiert, o radacina de hrean, patrunjel, hrean ras si pulpa de pasare. Cu mult inainte de Paste se incepe curatenia, se aduna faramiturile de paine – hametii si se ard. In timpul Pastelui nu se mananca nicio coptura dospita, tot asa cum evreii in pribegie nu si-au putut coace decat paine nedospita. Se inlocuiesc vasele obisnuite cu vesela speciala de Paste – casrut. Inainte de Paste gospodinele cumparau pasca si faina de pasca. In timpul mesei se umple un pahar cu vin, se deschid usile pentru cateva momente, pentru ca sufletele celor morti sa vina sa bea, iar usile se inchid dupa gasirea afikomanului.

Savuot sau sarbatoarea Rusaliilor sau a Saptamanilor

Savuot incheie saptamana Pastelui. Se mai numeste si sarbatoarea cincizecimii, zi destinata candva pelerinajului la Ierusalim pentru a se aduce daruri si ofrande la Templu.

In vremurile noastre are o semnificatie legata de muncile agricole, de sfarsitul secerisului orzului si inceputul secerisului graului. Totodata, este considerata ziua in care se celebreaza unirea lui Dumnezeu cu poporul sau, mai ales promisiunile facute de Dumnezeu la poalele muntelui Sinai. Se spune ca in aceasta zi de Rusalii a coborat Duhul sfant, ceea ce in crestinism se traduce prin ziua in care Duhul sfant pecetluieste vesnica alianta pe care Hristos a infaptuit-o prin sangele sau.

De Savuot se citeste la sinagoga din Cartea lui Rut, se ofera prajituri facute din lapte si miere ce vor sa aiba forma muntelui Sinai si se arunca peste enoriasi cu petale de trandafir. Casele sunt impodobite cu flori si crengi. Si crestinii impodobesc in aceasta zi portile cu ramuri verzi. Daca pentru evrei Savuot reprezinta ziua cand Dumnezeu a incheiat o intelegere cu poporul sau, pentru crestini Rusaliile reprezinta ziua de nastere a Bisericii.

Purim

Este cea mai vesela sarbatoare a evreilor si se serbeaza in amintirea salvarii de la pieire a evreilor din Imperiul persan, prin sec. I î.Hr., in vremea lui Xerxes. Desi Haman– primul dregator al Imperiului a dorit nimicirea evreilor, prin interventia reginei Esthera, nepoata marelui dregator Mordehai, acestia au fost salvati. In ajun de Purim se tine post negru, postul lui Esther. Sarbatoarea se desfasoara intr-o atmosfera vesela. In trecut se organizau baluri, carnavaluri si se colinda. Astazi prietenii si rudele se viziteaza si, caracteristic purimului, isi trimit unii altora pachete cu dulciuri. Masa este festiva: friptura, sarmale, supa de carne, multe prajituri pregatite din timp.

Lag B'Omer

Este si ea o sarbatoare vesela, ce povesteste despre felul in care Akiva, Shimon Bar Yochai si Bar Kochba au reusit sa obtina independenta evreilor lui Israel fata de romanii cotropitori. Se serbeaza prin focuri de tabara si multe cantece.

Tisa be-Av

Comemoreaza ziua cand a fost daramat Templul sfant. Este zi de post lung, la fel ca de lom Kipur, inca din ajun de la apusul soarelui si are aceleasi interdictii: nu se mananca, nu se bea, nu se spala, nu se incalta pantofi de piele. Seara si dimineata se citeste din Plangerile profetului Eremiahu. Este ziua cea mai trista a anului in istoria evreilor si este declarata zi de doliu national.

Religia mozaica cunoaste manifestari directe, reprezentate de rugaciuni, servicii divine publice, tinerea sambetei si a sarbatorilor, si respectarea riguroasa a legilor alimentatiei, precum si manifestari indirecte, care se exprima prin punerea talitului la rugaciuni, a filacteriilor (cutiute prizmatice imbracate in piele, ce contin pasaje biblice care vorbesc despre dragostea lui Dumnezeu, pe care credinciosul evreu le aseaza pe bratul stang, in dreptul inimii si pe cap si a mezuzei, cutiuta ce contine trei pasaje biblice, care se fixeaza pe canatul usii (locuintei, templului). Toate acestea reprezinta simboluri religioase care isi au obarsia in Biblie, in cele 5 carti ale lui Moise.

Lunile (anului) ebraice

- Nissan are 30 zile corespunde aproximativ lui martie-aprilie
- Yar are 29 zile corespunde aproximativ lui aprilie-mai
- Sivan are 30 zile corespunde aproximativ lui mai-iunie
- Tamuz are 29 zile corespunde aproximativ lui iunie-iulie
- Av are 30 zile corespunde aproximativ lui iulie-august
- Elul are 29 zile corespunde aproximativ lui august-septembrie
- Tisri are 30 zile si corespunde aproximativ lui septembrie-octombrie
- Hesven are 29/30 zile corespunde aproximativ lui octombrie-noiembrie
- Kislev are 29/30 zile corespunde aproximativ lui noiembrie-decembrie

- Tevet are 29 zile corespunde aproximativ lui decembrie –ianuarie
- Svat are 30 zile corespunde aproximativ lui ianuarie-februarie
- Adar are 20 zile corespunde aproximativ lui februarie-martie
- V-Adar are 29 zile corespunde la an bisect

Anexa 1

Selectie bibliografica

- *** Activitatea Centralei Evreilor din Romania, Bucuresti, ed. Alma Tip, 1998
- Agrigoroaiei, Ion, *Regimul cultului mozaic dupa Marea Unire (Cu privire speciala asupra legii pentru regimul general al cultelor, aprilie 1928)*, in *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, 3, Bucuresti, 1998
- Agus, J.B., *Evolutia gandirii evreiesti*, ed. Hasefer, 1998
- Ancel, Jean, *Problema evreiasca in Romania 1933-1944*, vol. I-II/I-II-2, ed. Hasefer, 2002-2003
- *** Asezarile evreilor din Romania. Memento statistic, Bucuresti, Congresul Mondial Evreiesc, Sectiunea din Romania, 1947
- Badrus, Nadia, *Despre evrei si iudaism*, in "AICS", 1995
- Benjamin Lia, *Evreii in Razboiul de independenta (1877-1878)*, in "BCMA", 1997
- Benjamin Lia, *Evreii din Romania in texte istoriografice. Antologie*, ed. Hasefer, 2002
- Benjamin Lia, *Analiza critica a izvoarelor arhivistice si a surselor bibliografice privitoare la evreii din Romania intre anii 1940-1944*, in "BCMA", 1997
- Benjamin Lia, Spielman, M., Stanciu, S., *Izvoare si marturii referitoare la evreii din Romania*, ed. Hasefer, 1992
- Buletine ale Centrului, Muzeului si Arhivei istorice a evreilor din Romania
- Cajal, N., Kuller, H., *Contributia evreilor din Romania la cultura si civilizatie*, ed. Hasefer, 1992
- Carmilly-Weinberger, Moshe, *Cenzura si libertate de expresie in istoria evreilor*, ed. Hasefer, 2003
- Carmilly-Weinberger, Moshe, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, trad. Ladislau Gyemant, ed. Enciclopedica, Bucuresti, 1994
- Costachie, Silviu, *Evreii din Romania. Studiu de Geografie umana*, Editura Universitatii din Bucuresti, 2004
- Cotter, Manascu, Leib, Manea, *Sase secole de convietuire. Pagini din trecutul comunitatilor evreiesti din Romania*, ed. Litera, 1997
- Deleanu, Iulia, *Kadis pentru mama mea*, ed. Kriterion, 2005
- *** Dictionar enciclopedic de iudaism, ed. Hasefer, 2001
- *** Encyclopaedia Judaica, vol. i-17, Jerusalem, Keter Publishing House, 1971
- Eskenasy, Victor, *Izvoare si marturii referitoare la evreii din Romania*, Bucuresti, 1986

*** Evreii din Romania intre 1940-1944 (Documente), vol.I-IV, ed. Hasefer, 1990-1997

Gluck, Eugen, *Izvoare ebraice cu privire la istoria medievala a Transilvaniei*, in "Revista cultului mozaic" nr.274/1981

Gluck, Eugen, *Comunitatea evreilor de-a lungul secolelor*, Timisoara, 1995

Hayoun, Maurice-Reuben, *O istorie intelectuala a iudaismului*, I-II, ed. Hasefer, 1999

Iancu, Carol, *Evreii din Romania (1966-1918).de la excludere la emancipare*, ed.Hasefer, 1996

Iancu, Carol, *Emanciparea evreilor din Romania *1913-1919)*, ed. Hasefer, 1998

Iancu, Carol, *Evreii din Romania de la emancipare la marginalizare (1919-1938)*, ed. Hasefer, 2000

Ioanid, Radu, *Evreii sub regimul Antonescu*, ed. Hasefer, 1997

*** Izvoare si Marturii Referitoare la Evreii din Romania – IMER -, vol. I-III/1-2, ed. Hasefer, 1985-1999

*** The Jews. Their history, culture and religion, Philadelphia, 1949

Kuller, H., *Contributia evreilor din Romania la cultura si civilizatie*, ed. Hasefer, 1996

*** *Minoritatile nationale din Romania 1918-1925.Documente, vol. I, Arhivele Statului din Romania, 1995*

*** *Minoritatile nationale din Romania 1925-1931, Documente, vol.II, Arhivele Statului din Romania, 1996*

*** *Minoritatile nationale din Romania 1931-1938. Documente, vol.III, Arhivele Statului din Romania, 1999*

Musle, Ioan, *Problema evreiasca*, in "Tribuna", 1994

Neumann, Victor, *Istoria evreilor din Romania.Studii documentare si istorice*, ed. Amarcord, 1990

Neumann, Victor, *Evreii din Romania*, ed. Amarcord, 1996

Neumann, Victor, *Modalitati de depasire a tensiunilor interetnice in Romania contemporana*, in "Xenopoliana", 1997

Neumann, Victor, *Banatul secolului al XVIII-lea : o stare de civilizatie a Europei Central – sud – orientale*, in "Analele Banatului " (serie noua), 1993, p.334-349

Neumann, Victor, *Tentatia lui Homo-europaeus. Geneza spiritului modern in Europa Centrala si de SE*, ed. Stiintifica, Bucuresti, 1981

Oisteanu, Andrei, *Imaginea evreului in cultura romana*, ed. Hasefer, 2000

Popescu, Ionel, *Comunitatile evreiesti din Banat. Secolele XVIII si XIX*, ed. Art, 2007

Razachevici, Constantin, *Evreii in tarile romane in Evul Mediu*, 1995

*** Romania si minoritatile.Colectie de documente, ed. Pro Europa, 1997

Rotman, Liviu, *Evreii din Romania in perioada comunista (1944-1965)*, ed. Polirom, 2004

Ungureanu, Mihai Razvan, *Understanding Jewish Communities Sociology A Major Concept af Jewish Political Tradition, 1994-1995*

Anexa 2

FISA DE INTERVIU

Nume si prenume.....
Prenume evreiesc.....
Numele de dinaintea casatoriei (pentru doamne).....
Data si locul nasterii.....
Localitatea in care a copilarit.....
Sunteti evreu askenad ori sephard ?.....
Domiciliul actual – localitate (optional strada si nr.).....
Stare civila.....
Casatorie mixta sau nu.....
Studii..... :
    Heder.....
    Scoala evreiasca.....
Profesie, meserie.....
Daca nu sunteti localnic, mentionati anul cand ati venit in actuala localitate.....
Dumneavoastra sau un alt membru al familiei ati fost deportat sau intr-un lagar de munca (in ce perioada si unde) ?.....
.....
Ce tip de educatie religioasa ati primit in familie ?.....
Cunoasteti date privind istoria comunitatii evreiesti din orasul in care locuiti ?.....
.....
.....
Va amintiti din copilarie ori din perioada adolescentei cum se desfasurau sarbatorile calendaristice in familia dumneavoastra ? Dar la sinagoga din localitatea dumneavoastra ?
.....
.....
.....
.....
Ati participat in copilarie sau adolescenta la sarbatori din ciclul vietii ? Va amintiti desfasurarea lor ?.....
.....
.....
.....
.....

Ati participat la vreo inmormantare ? Cunoasteti cum se desfasoara o ceremonie de inmormantare ?.....

Considerati ca in primii ani ai vietii Dvs. familia ori comunitatea din care faceti parte v-au oferit toate informatiile necesare cunoasterii obiceiurilor si traditiilor iudaice ?.....

Va considerati un evreu religios ?.....

Ce faceti in prezent cu ocazia marilor sarbatori de peste an ?.....

Considerati ca poate exista o comuniune intre iudaism si alte confesiuni ?

Va considerati implicat in vreun fel in comunitatea din care faceti parte ?

Doriti sa faceti un comentariu la acest interviu?.....

Anexa 3

SITUATIA enoriasilor Comunitatii Evreilor din Arad si Judet 31.12.2009

Nr	Sex	Anul nasterii	Apart etnica	Studii	Profesia	Ocupatia actuala	Asistat	Localitate de resedinta	Obs
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	F	1948	E	Fac. Chimie Cluj	ing chimist	colaborator			Resp asist soc Arad
2	B	1943	NE	Scoala tehnica	maistru	maistru			
3	B	1977	E	Fac. Medicina	medic	medic gen.			
4	F	1946	E	Liceu	op. telefon	pensionara			
5	B	1941	NE	Liceu	impiegat	pensionar			
6	B	1957	E	Sc profesionala	frigotehnist	muncitor			
7	F	1990	E	Liceu	eleva	eleva			
8	F	1951	E	Liceu economic	contabila	pensionara			
9	F	1980	E	Liceu	agent vama	agent vama			
10	F	1933	E	Sc. elementara	-	pensionara			
11	B	1929	NE	Sc. profesionala	muncitor	pensionar			
12	B	1945	E	Liceu	pantofar	sef aprov.			
13	F	1950	NE	Liceu economic	contabila	sef contabil			
14	B	1974	AE	Liceu	vatman	vatman			
15	B	1976	AE	Sc. postliceala	-	somer			
16	B	1981	AE	Sc. profesionala	bucatar	bucatar			
17	F	1950	E	Liceu	casnica	muncitoare			
18	B	1949	NE	Liceu	sudor	somer			
19	F	1978	E	Sc. postliceala	farmacista	farmacista			
20	B	1980	E	Fac. Psihologie	student	student			
21	B	1984	E	Liceu	elev	elev			
22	B	1976	E	Fac. de drept	jurist	jurist			Membru Comitet
23	F	1936	E	Fac. de constr.	inginer	pensionara			
24	B	1974	AE	Liceu industrial	barman	barman			
25	F	1972	NE	Liceu profesional	ospatar	ospatar			
26	B	1997	AE						
27	B	1949	E	Sc. profesionala	lacatus	comerciant			
28	F	1948	NE			casnica			

29	F	1978	AE	Liceu industrial		casnica			
30	B	1951	E	Sc. profesionala	tipograf				
31	F	1956	E	Sc. profesionala	tipograf	casnica			
32	B	1979	AE	Liceu	bijutier	bijutier			
33	F	1982	AE	Liceu		vanzatoare			
34	B	1983	AE	Fac. de medicina	medic	pensionara			
35	F	1936	E	Fac. de matematica	profesoara	pensionara			
36	F	1967	E	Fac. de matematica	profesoara	profesoara			
37	B	1993	E	Liceu	elev	elev			
38	B	1973	E	Fac. de drept	avocat	avocat		Pancota	
39	F	1974	E	Fac. de farmacie	farmacista	farmacista		Pancota	
40	B	2001	E	Gradinita					
41	F	2003	E	Gradinita					
42	F	1984	E	Fac. de marketing	economista	casnica			
43	B	1981	NE	Fac. de marketing	economist	functionar			
44	F	2007	E						
45	F	1923	E	Sc. normala	educatoare	pensionară	da		
46	F	1937	NE			casnica			
47	B	1972	E	Sc. profesionala	mecanic	mecanic			
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
48	F	1966	NE	Sc. elementara		casnica			
49	F	1986	AE	Univ. Goldis	studenta	studenta			
50	B	1930	E	Sc. medie tehnica	mecanic	pensionar			
51	F	1932	NE	Sc. elementara	muncitoare	pensionara			
52	F	1955	AE	Fac. de fizica	profesoara	profesoara			
53	F	1978	AE			studenta			
54	F	1950	E	Fac. de filologie	profesoara	profesoara			
55	F	1983	E	Fac. de limbi modern		studenta			
56	F	1932	E	Liceu	contabila	pensionara			
57	B	1933	NE	Liceu economic	economist	pensionar			
58	F	1942	E	Fac. de medicina	medic	pensionara			
59	B	1966	E	Politehnica	inginer	programator			
60	B	2000	AE			elev			
61	F	1950	E	Liceu	muncitoare				
62	B	1944	NE	Sc. profesionala	electrician				
63	B	1969	E	Sc. profesionala	instalator				
64	F	1970	E	Liceu					
65	B	1992	E			elev			
66	F								
67	F	1997	E			eleva			
68	F	1956	E	Fac. de matematica	profesoara	profesoara			
69	F	1922	E	Sc. elementara	croitor	pensionara			
70	B	1978	E	Sc. profesionala	tamplar	muncitor			
71	B	1980	E	Sc. ajutoare					
72	F	1925	NE	Liceul comercial	contabila	pensionara			
73	B	1955	AE	Fac. limbi straine	profesoara	profesoara			
74	F	1980	E	Fac. de management		casnica			
75	B	1974	NE	Sc. tehnica	tehnician	comert			
76	F	2007	E						
77	F	1924	E	Sc. profesionala	zugrav	pensionara			
78	F	1935	E	Sc. profesionala	functionar	pensionara			
79	B	1928	NE	Liceul industrial	tehnician	pensionar			
80	F	1969	E	Liceul sanitar	asistenta	asistenta			
81	B	1951	E	Fac. de arhitectura	arhitect	arhitect			
82	F	1950	NE		profesoara	profesoara			
83	F	1979	E	Fac. la Ierusalim		studenta			
84	B	1922	E	Gimnaziu	comerciant	pensionar	da		
85	F	1922	NE	Sc. profesionala	croitor	pensionara			
86	B	1949	E	Liceu	tehnician	somer			
87	F	1951	NE	Fac. de muzica	profesoara	profesoara			

88	F	1980	AE	Fac. de filologie	translator				
89	F	1948	AE	Sc. tehnica constr	tehnician	pensionara			
90	B	1937	E	Sc. medie tehnica	tehnician	colaborator			
91	F	1948	NE	Liceu	casiera	casiera			
92	B	1977	AE	Sc. profesionala	zugrav	zugrav			
93	F	1913	E	Sc. elementara		pensionara	da		
94	F	1932	E	Sc. medie tehnica	tehnician	pensionara			
95	B	1961	E	Fac. de medicina	medic	medic			
96	F	1962	NE	Fac. de medicina	medic	medic			
97	B	1988	AE			elev			
98	F	1931	NE	Liceu		pensionara			
99	B	1974	AE	A.S.E	economist	intreprinzat			
100	B	1935	E	Inst de sport	antrenor	pensionar			
101	F	1944	NE	Fac. stiinte ec.	economista	pensionara			
102	F	1978	NE	Fac. stiinte ec.	economista	economista			
103	F	1952	AE	Sc. elementara		casnica			
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
104	B	1944	NE	Sc. profesionala	forjor	pensionar			
105	B	1981	AE	Sc. profesional	tamplar	agent paza			
106	F	1975	E	Sc. elementara	tamplar	casnica			
107	F	2003	AE						
108	B	1922	E	Liceu	mastru	pensionar	da		
109	F	1927	NE	Sc. profesionala	coafeza	pensionara			
110	F	1951	AE	Liceu		pensionara			
111	F	1938	E	Sc. medie tehnica	frezor	pensionara			
112	B	1930	E	Scoala medie	finisor	pensionar			
113	F	1933	NE	Scoala medie	finisor	pensionara			
114	F	1975	AE	Liceu hidrotehnic	laborant	somera			
115	B	1939	E	Sc. profesionala	lacatus	lacatus			
116	F	1925	E	Sc. elementara	croitoreasa	pensionara			
117	B	1925	E	Fac., de constructii	inginer	pensionar			
118	F	1933	NE	Liceu economic	contabila	pensionara			
119	F	1928	NE	Sc. elementara	bijutier	pensionara			
120	F	1945	AE	Inst educatie fizica	profesoara	pensionara			Adm. Camin
121	B	1946	E	Fac. de mecanica	inginer	asociat			
122	B	1976	AE	Liceu	sportiv	sportiv			
123	F	1980	AE	Univ. A. Iancu	economist	student			
124	B	1982	AE	Fac. stiinte ec.		student			
125	B	1971	AE		topometrist	topometrist			
126	F	1971	NE		topometrist	topometrist			
127	F	1999	AE						
128	F	1920	E	Liceu	invatatoare	pensionara	da		
129	B	1929	E	Sc. profesionala	lacatus	pensionar		Curtici	
130	B	1958	AE	Liceul industrial	electrician	muncitor			
131	F	1959	NE	Liceul economic	contabila	contabila			
132	B	1984	AE	Liceu					
133	F	1948	NE	Liceul pedagogic	invatatoare	pensionara		Curtici	
134	B	1973	AE	Fac. de marketing	economist	economist			
135	F	1973	NE	Liceul sanitar	asistenta	asistenta			
136	B	2001	AE						
137	B	1924	E	Fac. de mecanica	inginer	pensionar			
138	F	1940	E	Fac. de textile	inginer	pensionara			
139	B	1936	NE	Liceu	tehnician	pensionar			
140	B	1979	E	Fac. de stiinte ec.	economist				Dir adj. FCE
141	B	1947	E	Fac. de arhitectura	inginer	patron			
142	F	1947	NE		profesor	patron			
143	B	1973	AE	Fac. de drept	judicator	judicator			
144	B	1976	AE	Liceu	functionar	functionar			

145	B	1976	AE	Liceu	functionar	functionar			
146	B	1945	NE	Fac. de medicina	medic	medic			
147	F	1968	AE	Fac. de stiinte ec.	economist	presedinte			
148	B	1936	E	Fac. electrotehnica	inginer	pensionar			
149	F	1940	NE	Fac. stiinte ec.	inginer	pensionara			
150	F	1968	AE	Univ. limbi straine	profesoara	profesoara			
151	B	1926	E	Liceul comercial	contabil	pensionar	da		
152	F	1912	E	Liceul comercial	contabil	pensionara	da		
153	F	1924	E	Liceu	functionar	pensionara			
154	B	1950	E	Fac. de medicina	medic	sef sectie			
155	F	1950	NE	Fac. de medicina	medic	medic			
156	B	1963	C	Sc. profesionala	lacatus				
157	F	1960	C	Sc. elementara	cofertar	confectioner a			
158	B	1987	C	Sc. elementara		electrician			
159	B	1989	C			elev			
160	B	1990	C			elev			
161	F	1995	C			eleva			
162	F	1956	AE	Fac. stiinte ec.	economist	patron			
163	B	1956	NE	Fac. de medicina	medic	patron			
164	F	1981	AE			studenta			
165	F	1984	AE			studenta			
166	F	1962	E	Liceul de chimie	chimist	contabila			
167	F	1990	E			eleva			
168	B	1927	E	Scoala de ucenici	zugrav	pensionar			dubla cet.
169	B	1930	E	Scoala tehnica	tehnician	pensionar	da		
170	F	1931	NE	Scoala tehnica	tehnician	pensionara			
171	F	1975	E	Fac. de jurnalistica	jurnalist	masterand			
172	B	1924	E	Liceu	vopsitor	pensionar			
173	B	1941	E	Scoala tehnica	tehnician	pensionar			
174	B	1924	E	Liceu	artist foto	pensionar			
175	F	1956	E	Liceu	casier	casiera			
176	B	1962	E	Liceul industrial	confectioner	confectioner			
177	F	1979	E	Scoala profesionala	vanzatoare	vanzatoare			
178	B	1989	E			elev			
179	B	1991	E			elev			
180	B	1950	NE	Fac. de matematica	profesor	profesor			
181	B	1942	E	Fac. de chimie	inginer	inginer			
182	F	1944	NE	Fac. de farmacie	farmacist	farmacista			
183	F	1941	NE	Fac. textila	inginer	pensionara			
184	F	1938	NE	Scoala profesionala	comerciant	pensionara			
185	F	1941	NE	Scoala sanitara	asistent	asistenta			
186	F	1964	AE	Fac. de farmacie	farmacist	farmacista			
187	B	1939	E	Liceul industrial	mastru	pesionar			Bocsig
188	F	1943	NE	Sc. elementara	muncitoare	pensionara			Bocsig
189	B	1963	AE	Fac. de mecanica	inginer	inginer			Bocsig
190	F	1966	NE	Fac. de mecanica	inginer	inginer			Bocsig
191	F	1922	E	Scoala primara		pensionara			Lipova
192	B	1945	E	Fac. de filologie	profesor	cercetator			
193	B	1976	E	Fac. de stiinte ec.	economist	economist			
194	B	1939	E	Fac. de filologie	profesor	profesor			duba cet.
195	F	1951	NE	Scoala postliceala	contabil	contabila			
196	F		E	Sc. elementara	muncitoare	pensionara	da		Camin
197	F	1929	E	Liceu	laboranta	pensionara	da		
198	F	1940	NE	Liceu	functionar	pensionara			Colab. CE
199	F	1985	AE	Fac. de arte		studenta			
200	F	1951	E	Liceul comercial	contabil	contabila			

201	B	1973	E	Fac. de mecanica	inginer	inginer			
202	B	1929	E	Scoala tehnica	mastru	pensionar			
203	F	1933	E	Liceu	invatatoare	pensionara			
204	B	1937	E	Scoala profesionala	sculer	pensionar			
205	F	1935	NE	Scoala elementara	montator	pensionara			
206	F	1936	E	Sc. medie tehnica	tehnician	pensionara			
207	B	1929	NE	Fac. de mecanica	inginer	pensionara			
208	B	1929	E	Liceul comercial	comerciant	pensionar			
209	B	1932	E	Univ. de limbi str.	profesor	colaborator			Memb Com
210	B	1936	E	Scoala profesionala	mecanic	pensionar			
211	F	1935	NE	Scoala elementara	sora med	pensionara			
212	B	1938	E	Scoala profesionala	electrician	pensionar		Pincota	
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
213	F	1941	NE	Scoala elementara	muncitor	pensionara		Pincota	
214	F	1946	E		asistenta	pensionara			
215	B	1951	E	Sc. tehnica sanitara	tehnician	tehnician			
216	B	1946	E	Fac. de mecanica	inginer	inginer			
217	F	1946	NE	Politehnica	inginer	pensionara			
218	F	1947	E	Scoala elementara	croitor	pensionara			
219	F	1984	E	Fac. de muzica		studenta			
220	F	1949	E	Sc. elementara			da		Camin
221	B	1942	E	Sc. profesionala	marochiner				Camin
222	B	1937	E	Fac. de medicina	medic	pensionar			
223	F	1932	E		profesoara	pensionara			
224	F	1962	E	Inst. Politehnic	inginer	conf univ			
225	F	1966	E	Inst. subingineri	subing.	laboranta			
226	F	1940	E	Sc. elementara	muncitoare	pensionara			
227	B	1968	E	Fac. de mecanica	inginer	manager			
228	F	1972	NE	Fac. de confectii	inginer	inginer			
229	F	2001	AE						
230	F	2003	AE						
231	F	1935	E	Scoala medie text	tehnician	colaborator			Secretar CE
232	F	1945	E	Fac. de filologie	profesoara	pensionara			
233	B	1941	NE	Scoala medie tehnica	tehnician	tehnician			
234	F	1924	NE		functionar	pensionara			
235	B	1936	E	Sc. elementara		pensionar			Camin
236	F	1937	E	Scoala medie textila	tehnician	pensionara			
237	F	1970	E	Fac. de medicina	medic	medic			
238	B	1975	E	Fac. de stomatologie	medic	medic			
239	F	1978	E	Scoala profesional	croitor	casnica			
240	B	1974	NE	Scoala profesionala	constructor	somer			
241	F	2008	E						
242	F	1956	AE	Fac. de constructii	subing	subing			
243	B	1952	NE	Licelul economic	contabil	contabil			
244	F	1922	E	Scoala elementara		pensionara			
245	F	1968	E	Fac. de informatica	programator	programator			
246	B	1964	NE						

247	B	1917	E	Liceu	tehnician	pensionar			
248	F	1936	E	Liceu	functionara	pensionara	da		Camin
249	F	1980	AE	Fac. de psihologie	psiholog	psiholog			
250	B	1980	NE	Fac. de stiinte ec.	economist	economist			
251	B	1936	NE		profesor	pensionar		Chisina u Cris	
252	F	1937	E	Fac. de matematica	profesoara	pensionara			
253	B	1964	E	Sc. postliceala	electrician	patron			Cor
254	F	1968	E	Liceu	croitoreasa	croitoreasa			Cor
255	B	1989	E			elev			Cor
256	B	1991	E			elev			Cor
257	F	1930	E	Scoala elementara	croitoreasa	pensionara			
258	B	1941	E	Fac. de filologie	profesor	reporter			
259	F	1929	E	Fac. de filologie	profesoara	pensionara	da		
260	F	1935	E	Fac. de stomatologie	medic	pensionara			
261	F	1941	E	Institut de 3 ani	profesoara	pensionara			
262	B	1969	E	Fac. de mecanica	inginer	inginer			
263	F	1971	NE	Fac. de mecanica	inginer	inginer			
264	F	2001	AE						
265	B	1936	E	Scoala postliceala	asistent	colaborator			Oficiant
266	F	1926	E	Scoala elementara	confectioner	pensionara			
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
267	B	1936	E	Fac. de constructii	inginer	pensionar			
268	F	1964	NE	Fac. de drept	avocat	casnica			
269	F	1989	AE	Fac de medicina		studenta			
270	F	1991	AE	Fac. de medicina		studenta			
271	B	2002	AE			elev			
272	F	1963	E	Scoala profesionala	vanzatoare	muncitoare		Masca	
273	B	1953	NE	Scoala profesionala	tipograf	muncitor			
274	B	1980	E	Scaoala elementara	muncitor	muncitor			
275	B	1983	E	Scoala elementara	muncitor	muncitor			
276	F	1933	E	Scoala medie textila	tehnician	pensionara			
277	B	1993	E			elev			
278	B	1934	AE	Inst de educ fizica	profesor	pensionar			
279	B	1938	E	Fac. de mecanica	inginer	colaborator			Presedinte
280	F	1946	NE	Liceu	proiectant	pensionara			
281	B	1974	NE	Fac. de informatica	inginer	programator			
282	F	1958	AE	Liceu	functionara	diriginte			
283	B	1945	E	Fac. de psihologie	psiholog	profesor			Scritor
284	B	1977	AE						
285	F	1945	NE	Fac. de filologie	profesoara	pensionara			
286	F	1947	AE	Scoala profesionala	filatoare	portar			
287	B	1945	E	Scoala elementara		muncitor	da		Camin
288	B	1953	AE	Fac. de sociologie	sociolog	sociolog			botezat C
289	F	1952	NE	Scoala medie	tehnician	tehnician			botezat C
290	F	1976	NE						botezat C
291	F	1998	NE						botezat C
292	B	1937	AE	Scoala	strungar	pensionar			

293	F	1940	NE	profesionala Scoala elementara	muncitor	pensionara			
294	F	1969	E	Liceul din Israel	secretara	colaborator			
295	B	1990	E			elev			
296	B	1998	E			elev			
297	F	1938	E	Liceu		pensionara			
298	F	1934	NE	Gimnaziu	functionara	pensionara			
299	B	1928	E	Liceu	tehnician	pensionar			
300	F	1951	NE	Scoala profesionala	croitoreasa	casnica			
301	B	1928	E	Scoala medie tehn.	tehnician	pensionar			
302	F	1935	NE	Liceu	croitoreasa	pensionara			
303	B	1946	E	Scoala profesionala	mecanic	somer		Ghiroac	
304	B	1970	AE	Fac. de mecanica	inginer	inginer			
305	B	1933	E	Scoala profesionala	lacatus	pensionar		Curtici	
306	F	1941	NE	Scoala elementara	muncitoare	pensionara		Curtici	
307	F	1940	NE	Liceu	casiera	pensionara		Curtici	
308	B	1964	E	Liceu	lacatus	merceolog			
309	F	1961	NE	Liceu	chimista	pensionara			
310	B	1988	AE	Liceu	chimist	chimist			
311	F	1991	AE			eleva			
312	B	1948	E	Fac. de horticultura	inginer	inginer			
313	F	1981	AE		jurnalist	jurnalist			
314	F	2008	NE						
315	F	1946	E	Fac. de chimie	inginer	informatica			
316	F	1973	E	Fac. de marketing	inginer	doctorand			
317	F	1966	E	Politehnica	inginer	sef laborator			
318	B	1961	NE	Fac. de mecanica	inginer	inginer			
319	F	1998	E						
320	F	1934	E	Liceu	educatoare	pensionara			
321	B	1934	NE	Fac. de mecanica	inginer	pensionar			
322	B	1970	E	Liceu	mecanic	sofer			
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
323	F	1938	AE	Fac. de medicina	medic	pensionara			
324	B	1929	NE	Scoala tehnica	mecanic	pensionar			
325	F	1962	AE	Fac. de chimie	inginer	inginer			
326	B	1958	NE		inginer	comisar sef			
327	B	1984	AE			student			
328	B	1989	AE			elev			
329	B	1952	AE	Scoala tehnica	tehnician	tehnician			
330	F	1956	NE	Liceu	functionar	casnica			
331	F	1980	AE	Liceu	reporter	reporter			
332	B	1985	AE	Liceu		elev			
333	B	1938	E	Liceu	comerciant	comerciant			Dubla cet
334	F	1938	E	Scoala profesionala	bucatar	pensionar	da		
335	F	1963	E	Liceu	electrician	operator calc			
336	F	1920	E	Scoala elementara	tricotor	pensionara			
337	B	1948	NE	Liceul pedagogic	invatator	invatator			
338	B	1948	E	Liceul economic	contabil	contabil sef			
339	F	1952	E	Fac. de filologie	profesoara	profesoara			
340	B	1976	E	Fac. de marketing	programator	programator			
341	F	1974	NE	Fac. de marketing	economist	asist univ			
342	B	1977	E	Fac. de marketing	economist	contabil			
343	F	1975	NE	Fac. de istorie	profesor	profesor			

344	B	1973	E	Fac. de stiinte ec.	economist	economist			
345	F	1971	NE	Fac. de stiinte ec.	economist	economist			
346	B	1955	E	Fac. de stiinte ec.	economist	economist			
347	F	1955	NE	Fac. de subing.	subing	subing			
348	B	1979	AE	Fac. de stiinte ec.	economist	economist			
349	F	1987	AE			eleva			
350	F	1932	NE	Scoala medie com	contabila	pensionara			
351	B	1936	E	Politehnica	inginer	pensionar			
352	F	1938	NE			pensionara			
353	B	1946	AE	Scoala tehnica	fotograf	colaborator			Colab CE
354	F	1921	NE	Liceu	merceolog	pensionara	da		
355	B	1925	E	Scoala medie tehn	profesor	pensionar			
356	F	1933	NE	Liceu de muzica	violonist	pensionara			
357	F	1935	NE	Scoala tehnica	sora med	pensionara	da		
358	B	1953	AE	Politehnica	inginer	inginer			
359	F	1957	NE	Fac. de chimie	profesoara	profesoara			
360	F	1929	NE	Scoala generala	vanzatoare	pensionara			
361	F	1928	E	Scoala elementara		pensionara	da		
362	B	1948	E	Fac. de stomatologie	medic	medic			
363	F	1950	NE	Liceu		casnica			
364	B	1984	AE			elev			
365	F	1988	AE			elev			
366	F	1919	E	Gimnaziu	confectioner	pensionara	da		
367	F	1952	AE	Fac. de electrotehn	inginer	contabil sef			Cont Sef CE
368	B	1933	E	Scoala tehnica	tehnician	pensionar			
369	F	1945	E	Scoala tehnica	tehnician	pensionara			
370	F	1922	E	Liceul economic	contabil	pensionara			
371	F	1924	E	Gimnaziu	laboranta	pensionara			
372	B								Memb de onoare

E: evrei

AE: ascensiune evreiasca

NE: neevrei

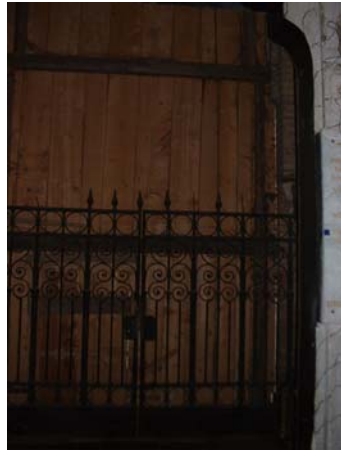
C: crestini

Documentar fotografic

TIMIȘOARA

Comunitatea evreilor din Timișoara

Cămin de zi – Fabric

Sinagoga din Cetate

Sinagoga Fabric

Sinagoga Iosefni

Cimitir

ARAD

Comunitatea evreilor din Arad

Sinagoga

Sinagoga Neologă

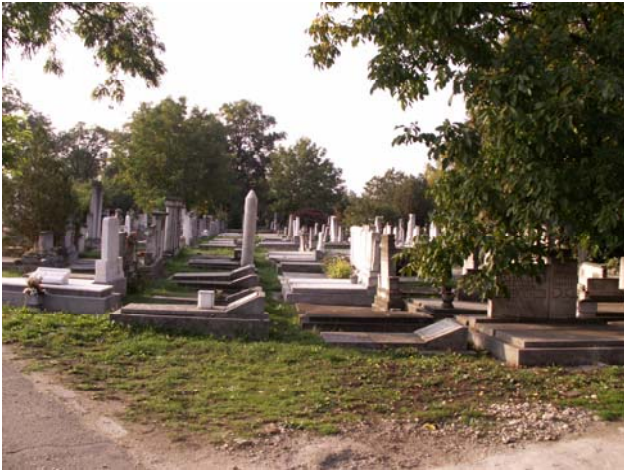

Sinagoga Ortodoxă

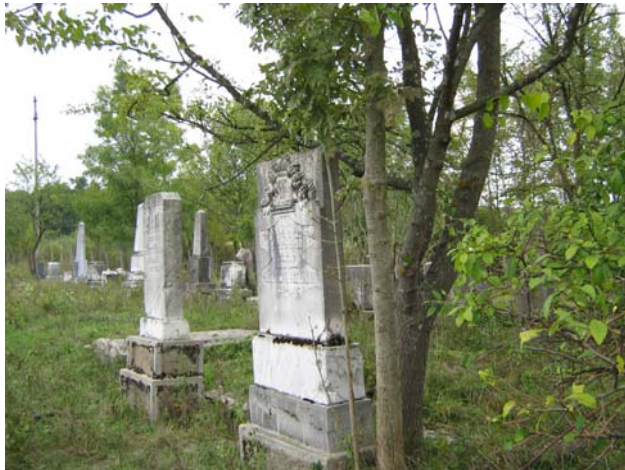
Cimitirul neolog vechi

Cimitirul Aldești

Cimitirul Beliu

Cimitirul Buteni

Cimitirul Cermei

Cimitirul Cișinău Criș

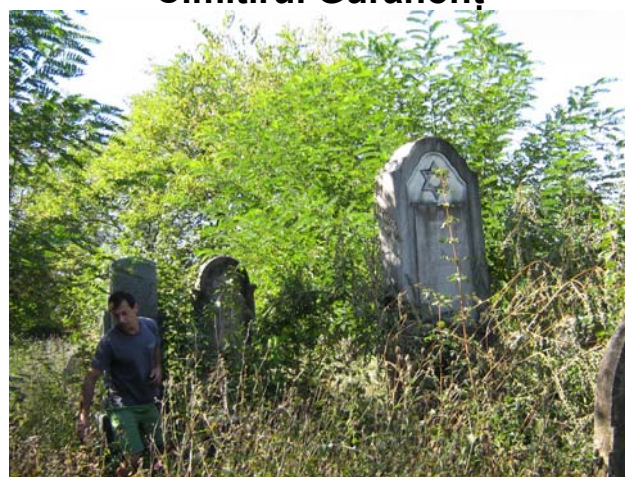
Cimitirul Curtici

Cimitirul Ghioroc

Cimitirul Gurahonț

Cimitirul Hălmagiu

Cimitirul Ineu

Cimitirul Lipova

Cimitirul Lipova 2

Cimitirul Lugăzău

Cimitirul Nădlac

Cimitirul Pâncota

Cimitirul Satu Nou

Cimitirul Săvârșin

Cimitirul Sebiș

Cimitirul Secusigiu

Cimitirul Seleuș

Cimitirul Semlac

Cimitirul Simand

Cimitirul Siria

Cimitirul Turnu

Cimitirul Vânători

Cimitirul Varsand

Cimitirul Zerind

